quaderns de l'Ebre

revista d'educació, ciència i cultura

Tortosa 2019 · núm. 8

quaderns de l'Ebre
revista d'educació, ciència i cultura

Coordinació:
Roc Salvadó.

Disseny de la maqueta:
Laureà Ferré.

Disseny de la portada i compaginació: Albert Aragonés.

Imatge de la portada:
Núria Matheu.

Assessorament lingüístic:
Albert Aragonés, Tere Izquierdo, Joan Antoni González.

Consell de redacció:
M. Josepa Altadill, Albert Aragonés, Álvaro Arasa, Emili Llorente, José Luis Pascual, Enric Querol, Roc Salvadó, Josep Ramon Subirats, Roberto Villagrasa, Joan Vidal Arasa.

Agraïments: Marian Rojas, Joëlle Rodríguez, Rosa Vallés, Begoña López.

Edita:
Institut Cristòfol Despuig
C. de Rubí, 16, 43500 Tortosa
e3011170@xtec.cat

Impressió: Impremta Querol (Tortosa).

Dipòsit Legal:
T-1771-2009 (edició digital)
T-193-2010 (edició impresa)

ISSN: 2013-7389

Títol Clau:
Quaderns de l'Ebre (Ed. impresa)

Títol abreviat:
Quad. Ebre (Ed. impr.)

Sumari

Editorial
Ensenyar o educar: mestres o màquines? 1

El futur del passat
Dones de l'alta edat mitjana. Presència femenina a les fonts de la catedral de Tortosa abans del 1300 3
Victòria Almuni Balada

La paciència de la ciència
L'economia blava: una oportunitat per al territori 22
Óscar Vallejo Soler

Literatura/Literadura
Inèdits 28
Andreu Subirats Aleixandri
Marta Tena Subirats
La poesia necessària
La bollonera 29
Andreu Subirats
Compte amb els contes
Foscor 30
Marta Tena Subirats
Estudis
Guatxes en el segon cicle de novel·les de l'Ebre de Sebastià Juan Arbó 34
Pep Carcellé Freixas

Calaix d'apòcrifs
Un enigma: el fals fingit editat a Tortosa de fra Pedro de Alba y Astorga 46
Roc Salvadó Poy

Valor de clàssic
Una nova traducció del poema «Absència» d'Abu-Bakr at-Turtuixí 53
Albert Aragonés Salvat

La coa de l'ull
Vivències a cavall de la docència i la política 60
Jordi Jordan

Articles publicats (2010-2019) 64

Nota: Les imatges d'Álvaro Arasa de la coberta i contracoberta del número 7 (desembre 2018) són macrofotografies d'una escata de moixarra (*Sparus aurata*) i d'una escata de llobarro (*Dicentrarchus labrax*).

núm. 8
desembre 2019

quaderns de l'Ebre

Ensenyar o educar: mestres o màquines?

ensenyar: Comunicar a algú (una ciència, un art, coneixences, una habilitat, etc.), donant-li'n lliçons, explicacions, fent demostracions o fent-li realitzar exercicis pràctics.
educar: Ajudar (algú) a desenvolupar les seves facultats físiques, morals i intel·lectuals.

No cal dubtar-ho, vivim una albada que ho canviarà tot, això ens diuen cada dia. L'era digital, esta nova època tecnològicament revolucionària, és una espècie d'epifania postcontemporània que renovarà l'ésser humà de manera radical. El que no ens diuen és fins a quin extrem este canvi accelerat i, segons afirmen, inevitable, ens pot transformar; què és el que significarà per a la psique humana. Ho consideren inevitable i creuen superflu tan sols plantejar-s'ho, malgrat alguns indicis –encara és prompte– no massa tranquil·litzadors. Com en temps de la Il·lustració ens prediquen un optimisme sense fissures, tot és positiu, la moneda només té una cara, el progrés és el nostre destí manifest i tota objecció és una postura obscurantista o reaccionària. Sembla com si no haguéssem après res, des d'aquella creença ingènua i esperançada dels il·lustrats i d'aquell afany de progrés indefinit dels capitalistes del segle XVIII fins a l'actualitat; pareix, sobretot, que hem oblidat massa de pressa el segle XX.

D'altra banda ningú nega, és un axioma, que el fonament de la societat és l'ensenyament, o com abans es deia, l'educació. No volen dir exactament el mateix. Primer que res: què s'ensenya i com s'ensenya, i dins del com, entraria qui ensenya. Aquí rau la diferència entre ensenyar i educar; educar és transmetre els valors humans que ens fan ser persones, ensenyar només és fer aprendre. Què li demanem a l'escola, ensenyament o educació?

Educar és ensenyar a estimar allò que s'ensenya, a estimar l'ensenyament en si, l'aprenentatge que ens fa humans, i no aprenem només habilitats i coneixements sinó també sentiments i afectes. Això ens fa ser realment humans. Què és ara un mestre o una mestra, en el sentit clàssic i primigeni del terme? Abans sí que sabíem el que era, però ara sembla que només siguen uns professionals com qualssevol altres, uns funcionaris docents, gestors acadèmics, preparats per impartir uns coneixements i transmetre unes habilitats i prou. I per això, el professorat que té veritable vocació es veu obligat a desenvolupar-la enmig d'un univers digital que li marca la pauta, que el

mediatitza i va camí de substituir-lo. El més flagrant de tot és que als nostres mestres se'ls educa, en teoria, per a transmetre uns valors, però a través del valor suprem de la denominada intel·ligència artificial, que determina uns paràmetres ineludibles a seguir i que encarna l'únic horitzó del progrés; tota la resta no és actual i resulta caduca, el mitjà s'ha convertit en fi.

Cada vegada més domina la impressió que la màquina pot educar. Algú pensa que ens ensenyarà a ser realment humans? Al capdavall, qui educa els nostres fills? Qui els educarà en este futur pròxim, que diuen que ja està aquí i ens ultrapassa? La substitució progressiva del sentiment i capacitat humana per la robòtica digital sembla cada dia més acceptada. Som prou conscients del que això significa i del que comporta de cara als infants, el nostre futur? Hem oblidat el que és un mestre o una mestra, què significa realment la seua labor? Hem desaprès el què vol dir ser humans?

Hem creat la màquina, cert, hem avançat, ben cert; però ara, com en les grans novel·les, els personatges –els protagonistes de la ficció– no estaran substituint els seus creadors? Esdevindrem sobrehumans o presoners d'un sistema? Si és dona el segon cas, ens podran encara alliberar els mestres?

Dones de l'alta edat mitjana. Presència femenina a les fonts de la catedral de Tortosa abans del 1300

Victòria Almuni Balada

Professora i doctora en Història de l'Art

L'insensat que manca de seny [...] *és prompte a la ira, lent a la pau, davalla vers el pitjor. Que no et passi a tu, noble fill* [...]. *Si és possible, en tant que depengui de vosaltres, estigueu en pau amb tots els homes* [...]. *És millor un home pacient que un home fort, qui pacientment domina la seva ànima en tots els aspectes supera el conqueridor de ciutats* [...]. *Jo la teva consellera Duoda, fill Guillem, vull que, creixent pacientment en les santes virtuts entre tots els soldats, siguis sempre remís a parlar i remís en la ira.*

Duoda, comtessa de Barcelona i Girona, duquessa de Septimània,
Manual per al meu fill (*Liber Manualis*, 841-843).

[...] *para una mujer todo es posible, no hay actividad física o intelectual a la que no pueda enfrentarse.*
[...] *si la costumbre fuera mandar a las niñas a la escuela y enseñarles las ciencias con método, como se hace con los niños, aprenderian y entenderian las dificultades y sutilezas de todas las artes y ciencias tan bien como ellos.*

Christine de Pizan,
La Ciudad de las Damas (*La Cité des dames*, 1405).

Resum: Publiquem aquest article amb la intenció d'oferir unes pinzellades històriques del que devia ser la presència femenina a la Tortosa de l'edat mitjana, més en concret dels segles XII i XIII. Ho fem a través de documents i testimonis conservats al conjunt de la catedral de Tortosa i el seu arxiu. Les catedrals eren un mon d'homes on la presència femenina hi estava molt restringida. Malgrat tot, resseguint les fonts és possible trobar referències que permeten dibuixar una primera aproximació a la vida i al paper d'un sector ampli de la població, la meitat, que fins ara ha restat força invisibilitzat. Us oferim noms concrets de dones que en algun moment o altre han tingut contacte amb l'estament catedralici i que són exemple de moltes altres, el testimoni de les quals hem perdut o encara no coneixem.

Paraules clau: dones, història, edat mitjana, condicions socials, Tortosa.
Palabras clave: mujeres, historia, Edad Media, condiciones sociales, Tortosa.
Key words: women, history, Middle Ages, social conditions, Tortosa
Mots clés: femmes, histoire, Moyen Âge, conditions sociales, Tortosa.

Històricament les catedrals han estat conjunts religiosos i patrimonials gestionats per homes. Les canòniques i les corts episcopals eren i són mons masculins, on la dona hi té un accés limitat i molt anecdòtic.

Quan vaig començar a fer recerca sobre la construcció de la catedral gòtica de Tortosa i el seu conjunt canonical confiava trobar referències a dones que havien treballat a l'obra de la seu. En aquell moment, a la segona meitat dels anys 80 del segle XX, ja teníem ganes de documentar en quina mesura les dones han participat de la història. Érem conscients, encara que no tant com ara, dels buits que hi havia a la historiografia i de com això convertia a les dones en invisibles a l'hora d'interpretar fets o valorar el seu paper real en esdeveniments nacionals, territorials o locals. Obres com la publicada el 1980 per Régine Pernoud sobre la dona a l'edat mitjana, interpretant les recerques que havia anat publicant des de 1945, constataven que hi havia molt a dir i molt a investigar sobre aquest tema.[1] A casa nostra, historiadores com Carme Batlle i Teresa Vinyoles han estat pioneres en aquests temes, que darrerament es comencen a generalitzar.[2] De la lectura de la bibliografia es desprèn de quina manera al llarg de l'edat mitjana, malgrat el discurs inicial del cristianisme d'igualtat entre les persones, els homes van anar reforçant el discurs de l'autoritat sobre les dones i les posicions misògines esdevenien cada cop més freqüents. Les relacions de poder que uns van establir poc a poc sobre les altres eren, com recorda Eukene Lacarra, de caràcter essencial, no accidental.[3]

Gràcies a aquests primers estudis, dels quals hem citat només algun exemple, ara sabem coses de dones d'època medieval com les que amb les seves paraules encapçalen aquest article. Duoda, noble nascuda a principis del segle IX del matrimoni dels ducs de Gascunya i casada de molt jove amb Bernat de Septimània. Va ser mare de dos fills i una filla i va viure la major part de la seva vida al castell d'Usès, separada del marit i els fills. A més de cuidar-se del govern del castell i aconseguir finançament per a les campanyes militars del seu marit, va escriure un manual de comportament per al seu fill gran, Guillem. Es mostra, en paraules de Régine Pernoud, una dona activa, observadora, curiosa del seu temps i observadora del món. El seu saber es basa en les Sagrades Escriptures, com era habitual al moment, però demostra una gran cultura i es fa evident que coneix altres fonts escrites.[4]

[1] Pernoud (1980).
[2] Vinyoles (2005) és una bona síntesi del tema. Veg. també Comas, Muntaner i Vinyoles (2008). Vinyoles i Comas (2015) han analitzat *Lo libre de les dones*, escrit per Francesc Eiximenis al segle XIV, des de l'òptica de les mentalitats i de la història de les dones. Sobre la condició de vídua, vegeu la tesi doctoral de Comas (2012). Com a obres de divulgació, veg. Albertí (2007 i 2012).
[3] Lacarra (2004: 4). Lacarra (2005) tracta el tema de les representacions de la dona a la literatura medieval castellana.
[4] Pernoud (1980: 63 i ss.)

Christine de Pizan, que vivia de la còpia i escriptura de llibres i que va dedicar temps a obres com *El llibre de la ciutat de les dames* o *El llibre de les tres virtuts*, on reivindicava la possibilitat de governs de dones per a dones o proposava guies de conducta adreçades a reines i dames de la cort però extensibles a totes les dones. Filla d'un metge, astrònom i conseller de reis i dona d'un notari, demostra amb escreix estar a l'alçada de tots dos en l'aspecte intel·lectual i formatiu i utilitza els seus sabers per guanyar-se la vida quan es queda vídua.[5] No només ofereix normes per al comportament de les dames, sinó també dels homes, i a més ho fa de manera força innovadora[6].

Avui, podem dir que només hem començat a conèixer com vivien i pensaven les dones del període que abasta entre l'any 800 i el 1500, i de quina manera entre aquestes dates va haver-hi una important involució en el seus drets i condició.[7]

Tornant al cas concret de la catedral de Tortosa, les meves expectatives inicials en relació al tema de la presència femenina a la fàbrica no es van complir. Gairebé en cap moment vaig trobar als llibres de l'obra de la seu, que recullen la comptabilitat, referències a dones treballant. Com a molt alguna a qui es fa un pagament per portar aigua. Malgrat tot, em vaig quedar amb les ganes d'investigar sobre la presència del món femení en l'entorn de la catedral. Aquest article és un recull d'algunes referències significatives extretes de les fonts. L'he centrat en el moment anterior a la construcció de l'actual recinte catedralici, recollint informacions anteriors a l'inici del segle XIV i molt especialment del període 1148 a 1212. He fet puntualment menció a alguna informació inclosa al llibre de les Costums de Tortosa, encara que d'aquesta font cal un estudi acurat, i a la minoria musulmana durant els segles de la baixa edat mitjana. És el primer pas d'una recerca més seriosa que caldria fer sobre el paper de les dones a la Tortosa medieval com a exemple de ciutat de la corona catalanoaragonesa. Aquest demana molt de temps i molta feina de recerca bibliogràfica i d'arxiu. Mentre algú es decideixi, aquí en teniu un tast. L'heu d'interpretar així, com el resultat de reunir notícies esporgades d'ací i d'allà a través de les quals es pot intuir la realitat d'un tema complex.

[5] La bibliografia és extensa. Podeu consultar directament la traducció castellana de Lemarchand (Madrid: Siruela, 1995). Trobareu les principals referències a Fernández (2007) i Lacarra (2001).
[6] Vegeu al respecte l'estudi de Sala (2015).
[7] Fernández (2007); Homet (2015).

La documentació i altres fonts conservades a la seu tortosina ens parlen de reines que fan de promotores, de dones valentes que s'estableixen en llocs de conquesta recent buscant oportunitats d'una vida millor, de dones que es dediquen a la cura de malalts i pelegrins, de dones que s'encarreguen de la gestió de l'obrador del qual el seu marit és titular i de nobles o burgeses que fan donacions que ajuden a l'obra i a l'ornamentació del temple. Els testimonis artístics, d'altra banda, ens remeten a l'imaginari medieval i a la presència que la figura femenina hi tenia; relleus de reines, de dansants, de verges màrtirs, de santes i, molt especialment, de la Verge.

Dins del context del conjunt de l'edat mitjana, cal considerar que la condició de les dones va canviar, fet que obliga a considerar cada cas que analitzem en el context del seu temps. Malgrat poder establir consideracions generals, no és el mateix el paper que exercien les dones en la vida ciutadana els primers temps de la conquesta cristiana, a la segona meitat del segle XII, que a finals del segle XV.

Relleu d'un capitell de finestra de l'absis representant una figura femenina en actitud de reverència. Primera meitat del segle XV. Fons Arxiu Capitular de Tortosa.

Les minories: jueves i musulmanes

La referència més antiga que trobem a la dona dins del recinte catedralici és la de la làpida trilingüe conservada al fons del museu. Datada el segle VI, pertany a la sepultura de Meliosa, i porta la inscripció en hebreu, llatí i grec que van fer escriure els seus pares:

> En el nom del Senyor. Aquí hi ha la tomba on descansa Meliosa, filla de Judà i de la senyora Maries. Visqué vint-i-quatre anys. Descansi en pau. Amén.[8]

[8] Casanovas (1980); Martínez (1997: 108).

El testimoni dona peu a comentar la importància de la comunitat jueva de Tortosa, present fins als darrers segles de l'edat mitjana.[9] Les tres llengües en què es fa la inscripció és mostra del nivell cultural d'aquesta primerenca comunitat, dedicada possiblement a l'activitat comercial.

La documentació conservada a l'Arxiu Capitular de Tortosa del temps de la conquesta cristiana, d'altra banda, fa referència a nombroses dones musulmanes que, juntament amb els seus marits, pares o fills, o filles, perden propietats a favor de cavallers que havien acompanyat el comte de Barcelona en la conquesta de la ciutat. Les podem recordar davant les escales de la catedral, on des de l'any 2001 s'han localitzat restes andalusines.

Anomenem les tres primeres dones andalusines que cita la documentació conservada a l'Arxiu Capitular de Tortosa. La primera és Eiza Alhuaschi, muller d'Aliaien de Miravet, que havia estat propietària d'una casa a la ciutat, terra per sembrar 30 quarteres de llavor i un hort. Ramon Berenguer IV dona les seves propietats a Pere Blanxard el desembre de 1149.[10] La segona de les dones andalusines esmentades resta en l'anonimat, però la documentació ens indica que, juntament amb el seu germà Iacie Abcegri, tenia una heretat a Bítem que el 1153 Guillem i Berenguer Cor venen a Santa Maria de Tortosa.[11] Tampoc coneixem el nom de la tercera, filla d'Algozir, que havia estat propietària, abans de la conquesta, d'un hort a Andust que el 1153 es venia per 6 morabatins.[12] Com elles, moltes dones propietàries van perdre les seves terres i cases en el moment de la conquesta, algunes devien perdre fins i tot la vida durant el procés. Les que no, van passar a viure al barri de Remolins o als pobles que vorejaven l'Ebre riu amunt de Tortosa. Van perdre el seu estatus econòmic i social i van passar a formar part de la nova minoria.

Acabem les notícies referides a aquest grup amb un document de l'any 1196 que parla d'Humalude. La documentació la cita com a germana de Iafar, fet que fa pensar en la subordinació de les dones andalusines, identificades mitjançant homes de la seva família. Humalude tenia en propietat l'honor d'Andust i l'havia concedit en anterioritat a la data esmentada al seu marit; possiblement ho havia fet en el moment del casament, per la qual cosa la propietat efectiva hauria passat dels homes de la família paterna al

[9] Riera (1999).
[10] Virgili (1997: 69), doc. 22.
[11] Virgili (1997: 87), doc. 37.
[12] Virgili (1997: 89), doc. 39.

seu marit. El document s'escriu amb motiu de la cessió que Azmet Abenhaleca, marit de la nostra protagonista, fa de l'honor a Santa Maria de Tortosa a canvi de deu sous de diners. Azmet signa en escriptura aràbiga el document, però la seva dona no ho fa; la seva presència queda limitada al record que el seu marit havia rebut d'ella la propietat.[13]

Jueves i musulmanes van continuar vivint a Tortosa amb els seus pares, marits, germans o fills fins a finals de l'Edat Mitjana. No debades es parla de Tortosa com "la ciutat de les tres cultures". Les referències a aquestes dones, però, són molt poc freqüents a la documentació. En citem tres que ens recorden que, malgrat saber tan poc d'elles, existien i tenien un paper actiu a la societat del moment.

La primera és una referència de les Costums de Tortosa recopilades el 1272, que demostra, a més, l'esforç de les autoritats cristianes, i segurament de les famílies musulmanes i jueves, per mantenir les comunitats separades. L'entrada estableix que, si es demostra relacions entre un cristià i una sarraïna, ell serà arrossegat per una bèstia fins a morir i ella cremada.[14] Les comunitats vivien unes al marge de les altres. No es permetia criades musulmanes o jueves en cases cristianes, i la normativa es va anar fent més estricta a totes les ciutats a mesura que avançava el segle XIV.

La segona referència és baixmedieval, dels segles XIV i XV, i està en relació al treball fora de casa. En algunes ocasions apareixen dones treballant en obres de la ciutat juntament amb quadrilles de mestres de cases i altres treballadors musulmans. Aquests darrers eren, a Tortosa, especialistes en obres de fusta i tàpia. És de suposar que les dones, anònimes, que treballaven amb ells donant aigua a les tapieres o altres feines sense qualificació, eren musulmanes[15]

Dins les cases, les dones musulmanes i jueves eren les que vetllaven pels rituals domèstics, fins i tot després de les conversions forçades a partir dels avalots antijueus de finals del segle XIV i, molt especialment, del decret d'expulsió de finals del segle XV. La seva vida es devia centrar molt al barri de Remolins, on també hi havia el call.[16]

[13] Virgili (2001: 153), doc. 540.
[14] Vinyoles (2005: 214).
[15] Almuni (2007: 555 i ss.); Vidal (2008: 219 i 225).
[16] Curto (1999).

El segles XII i XIII. Les dones del moment de la conquesta i l'organització del territori

Després del 1148 en què la ciutat de Tortosa va ser conquerida als musulmans el paper de les dones en l'estabilització del poblament i la colonització dels nous territoris cristians s'endevina fonamental. Podem qualificar a les que van viure aquest moment com a dones de frontera o dones colonitzadores, com els diu Teresa Vinyoles. Aquestes dones recullen l'herència de les seves antecessores al moment d'expansió i consolidació del cristianisme per Europa i a l'alta edat mitjana. Régine Pernoud argumenta amb exemples l'important paper que emperadrius, reines i nobles laiques o religioses van jugar en aquest procés a partir del segle IV.[17] El cristianisme va suposar una millora substancial en la condició femenina pel fet de donar per suposat que totes les persones són iguals i demanar el respecte per a totes elles sense excepcions. L'Evangeli dona per suposat que la dona pugui escollir el seu destí, oferint-se a un home o mantenint-se verge. Les paraules de Sant Pau són prou clares quan diu que no hi ha grecs, ni jueus, ni homes ni dones; allò que compta és la persona. Fins i tot l'esclava i el nen són persones. És el nou vocabulari que predica el cristianisme, i que obre la possibilitat a la dona altmedieval de ser més lliure que la romana, sotmesa sempre a la voluntat del cap de família. Les primeres beneficiades són les verges i les vídues, per a les quals Sant Lluc defensa un paper actiu a l'Església[18]. Durant els primers segles medievals, se sap que va haver-hi dones benestants que van fundar hospitals, van abolir l'esclavatge en els seus dominis o van vetllar per la instrucció femenina[19]. Als segles X i XI, segons Reto Bezzola, a Alemanya hi ha una forta influència de l'element femení sobre la classe dominant. Es fan evidents a les fonts nous sentiments –admiració, amor, respecte– envers la dona, que han anat creixent des del segle V, molt lligats a la importància creixent del culte a la Verge.[20] Hi ha abadesses, emparentades amb emperadrius que els donen suport, que fan dels seus convents centres de cultura a més de llocs de pregària. Als seus monestirs, com als masculins, es desenvolupa una alta cultura que portarà a la de la cavalleria, on la doble influència de l'Església i de la dona ajuden a inculcar l'ideal cavalleresc del príncep lletrat i la preocupació per la defensa del feble.[21] És en aquests monestirs primerencs, masculins i femenins que s'inicia una nova manera d'afrontar els textos: la lectura en silenci o lectura mental, que comporta la dissociació entre lectura i paraula.

[17] Pernoud (1980: 29 i ss.).
[18] Pernoud (1980: 24-28).
[19] Pernoud (1980: 30 i 34).
[20] Pernoud (1980: 47 i 370).
[21] Pernoud (1980: 34).

Anteriorment, al món antic, les lectures sempre es realitzaven en veu alta.[22] Les seves aliances familiars, a més, les porten a jugar un paper important en la vida política.

Reines i senyores

Rostre femení amb corona, representant possiblement una reina, al capitell d'un dels pilars de l'absis. Primera meitat del segle XV. Fons Arxiu Capitular de Tortosa.

A tot Europa a l'alta edat mitjana i l'època feudal es fa evident una forta presència de les dones a la documentació. Reines i senyores ajuden els seus homes al govern del territori i dels castells. En el procés de conquesta cristiana de les terres catalanes tenim referències a dones, com Arsenda, muller d'Arnau Mir de Tost, que acompanyaven el seu marit i col·laboraven en tasques militars, repobladores, diplomàtiques, pacificadores, constructives o fundacionals. Moltes vegades, si esdevenien vídues, la responsabilitat i el comandament del feu o del comtat passava directament a elles.[23] De la mateixa manera, documents del segle XI demostren l'existència de castlanes que juraven fidelitat i passaven a disposar d'un castell i el seu feu. Altres fan referència a dones que tenien un castell per haver-lo obtingut per aprisió, per herència o per donació marital. Aquest darrer era un costum força estès al segle XI entre l'alta noblesa; la dona rebia part de la propietat del castell pels drets que li pertocaven per la dècima o dot marital.[24]

[22] Pernoud (1980: 38).
[23] Vinyoles (2005: 6).
[24] Vinyoles (2005: 8).

La cronologia tardana de la conquesta del territori de Tortosa, a partir del 1148, fa que al nostre territori les referències a aquest tipus de dones, propietàries i gestores d'immobles i feus, s'estenguin fins i tot al segle XIII. La colonització del territori de la diòcesi va ocupar un llarg període, del qual elles van ser també protagonistes.

La primera referència concreta la volem fer a la reina Sança, muller d'Alfons el Cast. El lloc idoni per a recordar-la és davant la làpida commemorativa de la inauguració de la catedral romànica, a la sala inferior de l'edifici de l'antic refectori avui destinat a museu de la catedral. Mesos després del seu casament, celebrat a Barbastre el gener de 1178, Sança va assistir a la consagració del temple romànic de Santa Maria de Tortosa i va signar l'acta juntament amb el seu marit.[25] El document en fa referència en diverses ocasions. En primer lloc en relació a la seva assistència a l'acte:

> Un cop acabada feliçment la construcció de l'Església va plaure a Alfons, il·lustríssim rei d'Aragó, comte de Barcelona i marquès de Provença, i a Sança, la seva esposa, que es dediqués l'esmentada església. Per això es reuniren el rei i la reina, Ponç, el bisbe esmentat,[26] Berenguer, venerable arquebisbe de Tarragona, i Pere, bisbe venerable d'Osona, i molts altres abats i clergues, Ramon de Montcada i molts altres barons del regne i del comtat, i infinita gent del poble i procedents de regions allunyades [...] fou consagrada l'església de Tortosa per l'esmentat arquebisbe de Tarragona a l'honor de Déu i de la nostra santa Maria verge [...].[27]

A continuació inclou la reina entre les persones que van dotar l'església. Si bé és cert que el protagonisme al document el té el seu marit, s'indica explícitament que ella o bé actua conjuntament amb ell o bé dona el consentiment a les seves decisions:

> El gloriós rei Alfons i la il·lustríssima reina Sança i els prínceps que vingueren a la consagració van dotar l'església d'amples i generosos béns; el rei Alfons i la reina Sança confirmaren tots els donatius que Ramon Berenguer, comte de Barcelona, pare seu, havia donat a la dita església, i també tots els béns que fins el dia de la consagració el mateix rei havia donat al bisbe i església [...]. I també el magnífic rei [...] va voler afegir gràcia a les gràcies i riquesa a les riqueses, i per això amb la voluntat i l'assentiment de la noble reina Sança, de tots els bisbes i prínceps, va reformar i confirmar els antics límits del bisbat de l'Església de Tortosa.[28]

[25] Pladevall (1997).
[26] Ponç de Monells, bisbe de Tortosa entre 1165 i 1193.
[27] Pladevall (1997).
[28] Pladevall (1997).

Destaca el fet que no es fa referència a la reina quan es parla de les donacions ofertes anteriorment a 1178 per part de Ramon Berenguer IV, pare d'Alfons. El 31 de desembre de 1148, quan Ramon Berenguer IV va signar el document de la primera dotació de l'església de Tortosa, encara no s'havia unit conjugalment amb Peronella Ramires, que en aquell moment només tenia dotze anys; malgrat que els capítols matrimonials daten del 1137, quan Peronella tenia un any i Ramon Berenguer IV vint-i-tres. Un clar exemple del paper polític que les filles de la reialesa i la noblesa tenien com a part directament implicada en aliances polítiques. Quan Peronella tenia dos mesos els nobles aragonesos van rebutjar el Tractat d'Alagón signat el mateix any i que determinava el casament del fill primogènit del rei de Lleó amb la filla del rei d'Aragó, Peronella. Amb el rebuig dels nobles aragonesos es va cercar aliança amb Ramon Berenguer IV. Ell i Peronella no es casarien fins el 1150, quan aquesta va assolir la majoria d'edat en complir catorze anys. Tampoc es fa referència a la reina al document signat el 5 d'agost de 1151 a Tarragona, pel qual Ramon Berenguer IV feia noves concessions al bisbe i a Santa Maria de Tortosa amb motiu de la consagració d'aquest.[29]

Tornant a la reina Sança, muller d'Alfons el Cast, tenia en el moment que va assistir a la consagració de la catedral de Tortosa vint-i-quatre anys i era mare del primer dels nou fills que va tenir amb el rei. Era filla del rei de Castella Alfons VII i Riquilda de Polònia, i feia només quatre anys que havia contret matrimoni. Va tenir una vida molt activa i sabem que entre altres va ser protectora de trobadors. El seu principal llegat, però, va ser la fundació del monestir de Sixena l'any 1188; per aquest motiu es considera fundadora de la branca femenina de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem. La mort del rei Alfons i la coronació del rei Pere, el seu primogènit, va suposar l'inici de desavinences i la seva marginació de la vida política, per la qual cosa es va retirar al convent on va morir l'any 1208 als 54 anys i on va ser sepultada.[30]

En relació a senyores de castells o de llocs, tenim també referències a la documentació.[31] Citem tres exemples del segle XIII. Cadascun d'ells ens remet a circumstàncies diferents que eren habituals a l'època.

[29] Virgili (1997: 75), doc. 28.
[30] Albertí (2007: 45 i ss.).
[31] Utilitzem com a fonts d'informació per a aquest i el següent apartat els dos volums del *Diplomatari de la catedral de Tortosa*, 1062-1193 i 1193-1212, editats a cura d'Antoni Virgili els anys 1997 i 2001.

La primera notícia és de l'any 1202, el 12 de gener. En aquesta data el bisbe i el prior de Tortosa signen un document que resol l'enfrontament que tenien amb els senyors del castell de Marçà, Guillema de Castellet i el seu fill Berenguer. El conflicte era per la divisió del delme recaptat en el terme del dit castell, tant del vi, oli i pa com de la resta de productes secundaris. S'acorda que els senyors, mare i fill, rebran, mentre visquin, dues cinquenes parts dels primers i totes les dels segons.[32]

La segona referència és molt breu. Datada el setembre de 1205, ens parla de dos dones que amb els seus marits actuen com a senyores del lloc de Lledó, integrat al senyoriu de Calaceit. En concret ens referim als matrimonis formats per Roderic de Bolea i Arsenda de Calaceit, d'una banda, i Sanç de Serinyena i Oliva, de l'altra. Tots quatre atorguen el lloc de Lledó al seu fidel Berenguer de Cambrils.[33]

En tercer lloc esmentem la donació a Berenguer de Cambrils i la seva muller Ermessenda del castell d'Arenys, els seus habitants, termes i pertinences. La infeudació la fan el bisbe i el prior de Tortosa, per la qual cosa els feudataris els juren fidelitat, homenatge i sagrament de fidelitat. El document és signat per Roderic i Arsenda, a més dels senyors i altres testimonis. Els cònjuges es converteixen en castlans i es responsabilitzen tots dos del govern del feu.[34]

Dones esdevingudes llegenda. L'orde de l'Atxa

Sobre les dones que van viure i van lluitar als primers temps de la conquesta catalana de la ciutat de Tortosa es conserva una tradició a mig camí entre el que se suposa un fet històric i la llegenda. És la de l'orde de l'Atxa, distinció que es va lliurar a les dones que van defensar la ciutat els primers anys de l'ocupació cristiana. Resta com a testimoni l'escut amb la destral representat a la làpida dels tres estaments que hi ha al claustre de la catedral.

Segons la tradició, poc després de ser conquerida la ciutat, els exèrcits de Ramon Berenguer IV van marxar a la conquesta de Lleida i Fraga. Tortosa va quedar desprotegida i governada per un consell de nobles. Els exèrcits musulmans van voler aprofitar l'ocasió i reconquerir la ciutat, fet que va fer organitzar les dones i decidir-se a lluitar contra l'enemic. El seu coratge va aconseguir que els musulmans es retiressin.

[32] Virgili (2001: 242-244), doc. 613.
[33] Virgili (2001: 300), doc. 655.
[34] Virgili (2001: 383-386), doc. 718.

En tornar el comte i assabentat de la proesa, va concedir a les protagonistes l'orde de l'Atxa, simbolitzat per un vestit negre amb una destral vermella.

La làpida del claustre representa l'escut de Tortosa, la Verge i una destral. Segons la tradició, està situada al lloc on es reunia el Consell de la ciutat abans de tenir un local propi, als segles XII i XIII. El primer a recollir la tradició va ser Cristòfol Despuig al segle XVI, moment en el qual ja estava en desús i restava només a la memòria.[35] Com moltes històries que es mouen entre la referència històrica i la llegenda, ha donat peu a múltiples interpretacions.[36]

Pioneres i propietàries. Els segles XII i XIII

Els documents fan referència a moltes dones que obtenen propietats per diferents vies. Al moment de casar-se, com a esponsalici o com a dot; en heretar dels seus pares, mares o marits. Aquestes propietats les gestionen a títol personal o amb els seus marits, germans, fills o filles. Deixen en herència o venen béns mobles i immobles de la seva propietat, o diners. Especialment quan venen o deixen, sempre signen els documents acompanyades de testimonis i notaris que, això sí, sempre són homes. Mitjançant la documentació es fa evident que, malgrat rebre propietats en herència de les que poden disposar lliurement, en cas de tenir fills part d'aquestes propietats han d'anar a ells i, en cas de morir aquests, solen retornar a la família, pares o germans. L'altra part era la que la dona se sol quedar per a assegurar-se que es podrà mantenir si enviuda.[37] També s'especifica que, en cas de casament, el marit és qui té dret sobre els beneficis o milloraments de la part que la muller ha aportat com a dot en casar-se. Resulta interessant el cas de Maria Blanxarda que, amb l'aprovació del seu fill Ramon dona *post obitum* a la seva neta Ricsenda dos horts que tenia a Xerta. A canvi, la seva neta es compromet a cuidar-la i honorar-la mentre visqui.[38] Amb aquesta decisió, Blanxarda s'assegura estar ben atesa fins que morís, deslliura de la responsabilitat el seu fill i compensa la seva neta si la tracta bé els seus darrers anys de vida. És un recurs que de ben segur més vídues sense filles van emprar.

[35] Despuig (2011: 87 i ss.); Amades (2005: 256).
[36] Vegeu una versió extensa de la llegenda a «L'Orde de l'Atxa: El coratge de les dones de Tortosa». *Llegendàrium* (4-1-2019). [En línia:] <https://www.llegendesdecatalunya.cat/lorde-de-latxa-el-coratge-de-les-dones-de-tortosa/>.
[37] Vinyoles (2005: 90 i ss.). Al llarg de l'època feudal les dones van anar perdent drets. Va ser la dona la que va passar a aportar un dot, i les vídues van perdre el dret a l'usdefruit vitalici dels béns del marit. La situació de moltes vídues, a mercè del seu hereu, va empitjorar. El dot aportat al casament va esdevenir la seva pensió de vídua.
[38] Virgili (2001: 330-331), doc. 678.

La primera referència concreta la fem a les dones que van arribar a Tortosa durant els anys immediatament posteriors a la conquesta cristiana del 1148. Ho van fer amb els seus marits, no sabem si els acompanyaven en la campanya militar o hi van arribar poc després. Les referències són abundants a la documentació. Eren pioneres, que arribaven amb o sense fills cercant millores en el nivell de vida, noves oportunitats en territoris recentment pacificats o encara en disputa. Dones valentes que s'arriscaven a la mort o qualsevol altra desgràcia. Recollim en la seva representació el testimoni de Saurina, muller d'Ademar. Apareix documentada tres vegades en un període de vint anys i això ens permet resseguir la seva peripècia vital. Ella i el seu home reben el 12 d'abril de 1149, quatre mesos després de la conquesta, un mas que havia estat d'Abraham Algebid i totes les seves possessions, com a heretat pròpia i franca. Ho fan "in apopulacione Tortose", tot fa pensar que a canvi de la participació d'Ademar en la conquesta de la ciutat i el territori. També van rebre altres propietats cedides pel mateix comte dins la ciutat, una d'elles solars davant la mesquita major que havien estat de Mafometo Avinzahado. Aquests solars els van edificar i en una data no especificada els van empenyorar a diverses persones, entre elles Guillem de Copons, pel preu de 335 morabatins.

Rostre femení a un capitell de la traceria de la girola. Primera meitat del segle XV. Fons Arxiu Capitular de Tortosa.

Quan Ademar va marxar a continuar la conquesta de terres situades més enllà de l'Ebre, va facultar Saurina per poder vendre les propietats i tenir cura dels interessos dels seus fills. Mort Ademar, Saurina va caure en una pobresa extrema, "multa miseria et gravissima pauperitate", i es va veure obligada a vendre les propietats compartides per tal de poder pagar els deutes. Abans de fer-ho, va haver d'obtenir permís del comte, davant del qual es va presentar i, agenollada i plorant, va demanar que li ho fos concedit. El comte es va informar entre els prohoms de la ciutat i veient que el que Sauria al·legava era cert li va donar permís per vendre. Els compradors van ser Bernat

Santponç i la seva dona Agnès, per la mateixa quantitat de 335 morabatins que el 1149 havia rebut a canvi d'empenyorar les propietats.[39]

El 1169 el fill d'Ademar i Saurina, Bernat de Puig, va assolir la majoria d'edat i en data 29 de novembre va confirmar la venda de les cases que anys enrere havia fet la seva mare. El document el signen ell i la seva mare.[40] Suposem que Bernat devia ser el fill gran de Saurina, la qual durant gairebé vint anys va lluitar per mantenir i gestionar les possessions que tenia a Tortosa al temps que criava els seus fills. De la mateixa manera ho devien fer moltes dones que no apareixen o no hem sabut trobar a la documentació.

Algun document ens parla de transaccions fetes només entre dones. El 13 d'octubre de 1196 Ermessenda Gaspala, la seva filla Arsen, el seu gendre Oloard i la seva neta Sàdia empenyoren un honor situat a Som a Eloïsa, i reben d'aquesta a canvi 400 sous jaquesos. Les quatre dones signen el contracte com a directament implicades. La presència del marit d'Arsen es deu segurament que l'honor va formar part del dot matrimonial d'aquesta, mentre que la presència de la neta confirma la línia femenina de successió de béns.[41] En la mateixa línia que el document acabat de citar, el 28 de novembre de l'any 1200, Sibil·la de Montsospir i les seves filles Agnès i Maria venen a Arsenda una vinya que tenien a cens per Santa Maria de Tortosa, al lloc de Palomera.[42]

En relació als contractes matrimonials, aportem l'exemple d'un document del 14 d'octubre de 1196, segons el qual Pere de Mallorca dona a Maria, amb qui es casa, quaranta masmudins en concepte d'esponsalici. És una donació personal feta directament a ella, independentment que la parella tingui o no fills.[43] Al mateix moment, en un altre document fet pel mateix notari, li lliura la desena part dels seus béns mobles i immobles en concepte de dot, per amor als fills que puguin tenir conjuntament.[44]

Sobre dones que reben herències fem referència a Perota de Santponç i el seu germà Martí. Tots dos signen, el 12 de gener de 1197, un document segons el qual es reparteixen l'honor familiar llegat pel seu pare Bernat i el seu germà Ambrós. Perota es

[39] Virgili (2001: 59 i 95-96), doc. 14 i 45
[40] Virgili (2001: 260-61), doc. 202.
[41] Virgili (2001: 163), doc. 549.
[42] Virgili (2001: 228-229), doc. 602.
[43] Virgili (2001: 164), doc. 550.
[44] Virgili (2001: 165), doc. 551.

queda amb les cases que tenien a Tortosa i Martí amb el Mas de Burjasénia i una penyora. Com que les propietats que queden en mans de Perota tenen més valor, aquesta lliura 170 masmudins al seu germà per la diferència. El document és signat també per Peret i Maria, fills de Perota, i per Pere i Martina, fills de Martí.[45]

El 4 de juliol del mateix 1197, Berenguera de Carcassona, juntament amb el seu marit Guillem de Montalbán i la seva filla Bernarda, ven unes cases que tenia a Tortosa. El fet que el seu nom inicia el document i la seva sigui també la primera de les signatures, mentre que Guillem és citat i signa com a marit seu, i no a l'inrevés, demostra la seva ascendència sobre la propietat.[46]

Sabem també de la donació en concepte d'aixovar que Maria, vídua de Gual, i la seva filla Sança fan a Saura, l'altra filla de Maria, en motiu del seu casament amb Guillem de Llorac. Les clàusules del document estableixen que, en cas de tenir fills la parella, de la meitat d'aquest aixovar pot disposar-ne lliurament Saura i l'altra meitat ha de ser per al fill o fills. Això no inclou els milloraments que el marit hagi pogut fer sobre aquests béns. En cas de morir aquest, els milloraments passaran també als fills comuns. Si no tenen fills o aquests moren, dues parts dels milloraments seran per a voluntat de Guillem i del restant Saura disposarà d'una meitat a voluntat i haurà de lliurar l'altra meitat a sa mare i sa germana.[47]

El cas d'Ermessenda, muller de Joan de Gavasa, resulta també interessant. En sentir-se malalta, el 26 de maig de 1203 atorga testament a favor del seu marit i la seva germana Flandina. Del document es desprèn que no té fills ni filles. Sí que es recorda, però, de Floreta, a qui qualifica de "nutricata" i que identifiquem amb una noia que tenia sota la seva tutela. Li deixa 50 sous, una túnica i una mantellina, que rebrà el dia del seu casament. Si mor abans de casar-se, aquesta deixa passarà a la seva germana. Aquesta i el marit es repartiran els béns mobles i immobles d'Ermessenda a parts iguals.[48]

Donem notícia també del cas d'Ermengarda d'Avinyó, que a títol individual i en nom dels seus, sense especificar, rep a cens del prior de la catedral de Tortosa un mas al

[45] Virgili (2001: 554), doc. 168.
[46] Virgili (2001: 172), doc. 557.
[47] Virgili (2001: 182-183), doc. 564.
[48] Virgili (2001: 268-269), doc. 631.

terme de l'Antic, amb la condició d'artigar-lo i treballar-lo. A canvi haurà de pagar cada Nadal un parell de gallines, la quarta part dels fruits, el delme i la primícia.[49]

Acabem amb una dona, Alamanda de Subirats, que gosà apropiar-se dels delmes i primícies corresponents a l'honor de Ribera, i que per això fou excomunicada. Coneixem el cas per un document del 18 de setembre de 1205 segons el qual l'arquebisbe de Tarragona li aixeca l'excomunicació que li havia imposat el bisbe de Tortosa. Alamanda tenia l'honor per herència rebuda del seu germà Albert, i estava obligada a pagar delmes i primícies al rector de Tivissa; davant la seva rebel·lia, de la qual desconeixem les causes i circumstàncies, el bisbe de Tortosa la va excomunicar. Arribat el cas a Ramon de Rocabertí, arquebisbe de Tarragona, aquest li va ordenar restituir les rendes corresponents i jurar no tornar a actuar en contra del bisbe. Alamanda va acceptar i li va ser aixecada l'excomunicació.[50]

Dones d'ofici

Les dones a l'època medieval treballaven amb els seus marits, pares o germans si aquests eren menestrals i coneixien bé les tècniques de l'ofici. La documentació, però, no acostuma a fer referència al seu treball. És el que cada cop més s'anomena entre els especialistes presència invisible de les dones en la història. Sí que se sol esmentar l'ofici quan és diferent al dels seus marits o quan són vídues. Així, en la documentació consultada per Comas, Muntaner i Vinyoles hi ha referència a sabateres, sederes, teixidores de xarxes, barreteres, mestres de vestidures sagrades, teixidores, filadores, cosidores, batedores de fil d'or i plata... Totes elles treballen per compte propi en el seu negoci, al marge del marit que dirigeix un obrador diferent. Hi havia també moltes dones que treballaven en la venda de productes alimentaris o de consum habitual, que moltes vegades produïen elles mateixes: formatgeres, pescateres, saboneres, olleres, venedores de queviures... Pageses que venien al mercat els seus productes o d'altres que els compraven a pagesos i els revenien, molineres i fins i tot prestamistes.

De vegades s'observa a través dels contractes relacions mercantils articulades entre dones.[51] També apareixen amb freqüència dones que treballen en negocis comercials heretats dels seus pares o marits, o juntament amb aquests exercint tasques de

[49] Virgili (2001: 271-271), doc. 633.
[50] Virgili (2001: 303), doc. 658.
[51] Comas, Muntaner i Vinyoles (2008: 20) documenten exemples concrets de dones menestrals i comerciants, que compartien negoci o no amb els seus homes.

responsabilitat.[52] Dones que treballen l'estany, esmoladores, que confeccionen cascs o armadures.[53] Amb tot, el treball més habitual en dones és documentat en el sector tèxtil. En aquest cas no es tractava només d'empresàries de ciutats, sinó que hi ha documentades fins i tot senyores de castells dedicades a aquesta tasca.[54]

A Tortosa, les Costums diuen que en l'exercici de les professions les dones a finals del segle XIII eren considerades com els homes.[55] Si és veritat que fa referència a oficis exercits per dones, en algun cas com en el de la regència de forns deixa entreveure que en algun cas són portats per dones. De la mateixa manera diu que taverners i taverneres havien de trafegar i mesurar amb embuts de coure o llautó, i no altres materials.[56]

Les propietàries de negocis podien ensenyar-lo a filles o a altres dones, encara que elles no tinguessen el títol de mestres perquè no podien fer exàmens per accedir-hi. A partir del 1300, aproximadament, tant homes com dones signen contractes d'aprenentatge per tal de regularitzar aquesta tasca. Poques vegades dones propietàries signaven contracte amb aprenents nois. En general, de la documentació es desprèn una clara divisió sexual del treball.[57]

A mesura que al llarg del segle XIV es van anar estructurant les corporacions d'oficis mitjançant confraries els homes van anar adquirint més protagonisme. Algunes van prohibir que les vídues sense fills en formessin part i en cas d'acceptar dones no es feia en igualtat de condicions. En general al llarg de la baixa edat mitjana les dones van anar quedant marginades dels oficis més qualificats i rendibles, en un procés paral·lel a l'augment del protagonisme de les corporacions d'oficis i l'augment de les regulacions que les caracteritzaven.[58] Cada vegada tindran més problemes per formar part del món dels negocis, en un procés de masculinització que s'accentua al llarg del segle XV. Malgrat tot, durant tota l'edat mitjana la documentació demostra que "les dones continuaren efectivament participant del món productiu, si bé sovint al marge de les institucions".[59]

[52] Comas, Muntaner i Vinyoles (2008: 23-25).
[53] Comas, Muntaner i Vinyoles (2008: 36 i 37).
[54] Comas, Muntaner i Vinyoles (2008: 25-35).
[55] Vila (1986: 41).
[56] Vila (1986: 97 i 138).
[57] Comas, Muntaner i Vinyoles (2008: 40).
[58] Comas, Muntaner i Vinyoles (2008: 43-44).
[59] Comas, Muntaner i Vinyoles (2008: 45).

A tall de conclusió

Aquesta ràpida visió de notícies conservades a la documentació de la catedral tortosina situa les dones en el panorama ciutadà i territorial del moment, convertint-les en protagonistes al costat dels seus pares, marits, germans i fills. Malgrat les limitacions que els imposa la llei i el costum, i que aniran en augment al llarg de l'edat mitjana i moderna a mesura que la societat burgesa prendrà protagonisme, elles es neguen a conformar-se a l'anonimat. Al mateix temps, són transmissores de sabers lligats a la cura de les persones, el patrimoni i les relacions humanes. Sabers que, com molt bé expressa Teresa Vinyoles, van més enllà de les relacions de poder, i que són imprescindibles per a un correcte funcionament social.

Cal continuar rescatant les dones de l'anonimat i reivindicant la importància del seu paper en tots els àmbits, tant públics com privats. Sense elles, i no només pel seu paper com a generadores de vida, res del que tenim ara seria igual.

Bibliografia

Amades, Joan (2005): *Costumari català*. Edicions 62. Barcelona, vol. 11.

Albertí, Elisenda (2007): *Dames, reines i abadesses*. Albertí. Barcelona.
— (2012): *Catalanes medievals. 24 històries femenines de l'Edat Mitjana*. Albertí. Barcelona.

Almuni i Balada, Victòria (2007): *La Catedral de Tortosa als segles del gòtic*. Onada. Benicarló. 2 v.

Casanovas, Jordi (1980): «La inscripció trilingüe de Tortosa». *Faventia*, vol. 2, núm.1, 65-72.

Comas, Mireia; Muntaner, Carme; Vinyoles, Teresa (2008): «Elles no només filaven: producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval». *Recerques*, núm. 56, 19-45.

Comas Via, Mireia (2012): *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana. Una lectura sobre la viduïtat*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral dirigida per Teresa Vinyoles.

Despuig, Cristòfol (2011): *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Edició crítica d'Enric Querol i Josep Solervicens. Abadia de Montserrat. Barcelona.

Massip, Jesús (ed.) (1996): *Costums de Tortosa*. Pagès-Fundació Noguera. Lleida-Barcelona.

Curto Homedes, Albert (1999): «Topografia del call jueu de Tortosa». *Recerca*. Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre, núm. 3, 9-24.

Fernández González, Etelvina (2007): «El conocimiento del pasado a través del "Libro de la ciudad de las Damas", de Christine de Pizan». *Anuario de Historia y Teoria del Arte*. Universidad Autónoma de Madrid, vol. XIX, 35-49.

Homet, Raquel (2015): *Espacios femeninos en la pluma de Christine de Pizan. El Libro de las Tres Virtudes o Tesoro de la Ciudad de las Damas*. Estudi presentat al IV Congreso Internacional de Estudios Medievales-VI Encuentro de Estudios Medievales; San Juan, Argentina, noviembre 2015.

Lacarra Lanz, Eukene (2001): «Las enseñanzas de "Le livre des trois vertus à l'enseignement des dames" de Crhistine de Pizan y sus primeras lectoras». *Cultura Neolatina*, LXI, 335-360.
— (2004): «Género y transgresión en los discursos normativos y en la prosa sentimental del siglo XV». *I Congreso Imagen y palabra de mujer* (*La mujer en la literatura española*). Instituto de la Lengua, Universidad de Valladolid.
— (2012): «Representaciones de mujer en la literatura española de la Edad Media (escrita en castellano)», a Zabala, Iris (coord.): *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana) II. La mujer en la literatura española*. Anthropos. Barcelona, 21-68.

Martínez i Tomàs, Joan (1997): «Tortosa, des de la fi de l'imperi Romà a l'ocupació musulmana». a *Catalunya Romànica*, XXVI. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 108-109.

Pernoud, Régine (1982): *La mujer en el tiempo de las catedrales*. Granica. Barcelona.

Pladevall i Font, Antoni (1992): «Acta de Consagració de Santa Maria de Tortosa», a *Catalunya Romànica*, XXVI. Edicions 62. Barcelona, 118-119.

Riera i Melis, Antoni (coord.) (2015): *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409), el context i l'obra d'un gran pensador català medieval*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.

Riera, Jaume (1999): «L'expulsió dels jueus de Tortosa». *Recerca*. Tortosa, Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre, núm. 3, 25-49.

Sala Villaverde, A. (2015): «Carta de Othea: una apuesta educativa sugerente en la cultura bajomedieval». *Cauriensia*, vol. X, 547-562.

Vidal Franquet, Jacobo (2008): *Les obres de la ciutat. L'activitat constructiva i urbanística de la universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*. Abadia de Montserrat. Barcelona.

Vinyoles i Vidal, Teresa (2005): *Història de les dones a la Catalunya medieval*. Pagès-Eumo. Lleida-Vic.

Vinyoles i Vidal, Teresa; Comas, Mireia (2015): «*Lo libre de les dones*», Riera i Melis, Antoni (coord.): *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409), el context i l'obra d'un gran pensador català medieval*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 268-288.

Vila, Marc Aureli (1986): *Tortosa al segle XIII. Vida i costums dels tortosins*. El Llamp. Barcelona.

Virgili, Antoni (ed.) (1997): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*. Pagès. Lleida.
— (ed.) (2001): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1193-1212). Episcopat de Gombau de Santa Oliva*. Fundació Noguera. Barcelona.

L'economia blava: una oportunitat per al territori

Óscar Vallejo Soler

Llicenciat en Ciències del Mar

Resum: Descripció divulgativa de les oportunitats de desenvolupament de l'economia blava al Delta de l'Ebre.

Paraules clau: economia blava, creixement blau, Delta de l'Ebre, aqüicultura, turisme.
Palabras clave: economía azul, crecimiento azul, Delta del Ebro, acuicultura, turismo.
Key words: blue economy, blue growth, Ebro Delta, aquaculture, tourism.
Mots clés: économie bleue, croissance bleue, Delta de l'Ebre, aquaculture, tourisme.

El creixement blau és una estratègia de la Unió Europea a llarg termini i de suport al creixement sostenible dels sectors marí i marítim. Reconeix la importància dels mars i oceans com a motors de l'economia europea pel seu gran potencial per a la innovació i el creixement. És la contribució de la Política Marítima Integrada de la UE en la consecució dels objectius de l'Estratègia 2020 per a un creixement intel·ligent, sostenible i integrador.[1]

El creixement blau determina cinc sectors estratègics que es descriuen breument a continuació. L'**aqüicultura** és un dels cinc sectors de l'Estratègia de Creixement Blau de la UE, els objectius de la qual se centren a aprofitar el màxim potencial possible per a la producció d'aliments i creació d'ocupació, centrant-se en la sostenibilitat mediambiental.[2]

El **sector del turisme costaner i marítim** forma part de l'estratègia del creixement blau de la UE i s'ha definit com un àmbit amb potencial especial per impulsar una Europa intel·ligent, sostenible i integradora.

[1] Veg. Crecimiento azul. *Comisión Europea*. [En línia:] <http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/blue_growth_es>.
[2] Veg. Acuicultura. *Comisión Europea*. [En línia:] <https://ec.europa.eu/fisheries/cfp/aquaculture_es>.

En termes de valor afegit brut i ocupació és el sector marítim més important, amb una previsió de creixement d'un 3% fins l'any 2020.[3]

Els altres tres sectors estratègics són la **biotecnologia blava**, l'**energia oceànica** i l'**explotació minera dels fons marins**.

Dins del ventall de "l'economia policromàtica" es pot dir que enfront de l'economia negra, centrada en l'ús de combustibles fòssils altament contaminants, van sorgir propostes des de les Nacions Unides que van donar lloc a l'economia verda, basada en un ús eficient dels recursos que, com a conseqüència, redueix les emissions de carboni. Aquesta proposta es pot interpretar com una millora del model econòmic vigent i, per tant, considera que són les institucions les que s'han de comprometre per revertir la situació.

L'economia blava, per contra, defensa un model econòmic nou en què són les persones, amb la seva intel·ligència col·lectiva, i no els governs, les que tenen la capacitat de buscar solucions viables i sostenibles per al conjunt de la societat.

Segons Gunter Pauli, la clau està en "democratitzar l'economia", superant la dialèctica del que és propi, excloent del que és comú.[4]

Des de l'administració pública catalana, a partir de l'Estratègia Marítima de Catalunya 2030, "es pretén desenvolupar plenament el potencial de l'economia blava del seu espai marítim, tot garantint l'equilibri social i territorial, sobre la base d'uns ecosistemes resilients biodiversos i plenament funcionals que generen uns serveis a la societat de màxima qualitat".

Des d'un punt de vista socioeconòmic, a les Terres de l'Ebre, els sectors "blaus" més representatius socioeconòmicament són el turisme costaner i marítim i l'aqüicultura. A l'àmbit del turisme costaner i marítim hem de destacar la importància dels subsectors següents.

[3] Veg. Turismo costero y marítimo. *Comisión Europea*. [En línia:] <https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/coastal_tourism_es>.
[4] Gunter Pauli (Anvers, Bèlgica, 1956) és autor del llibre *The Blue Economy* (2010). Citat per Carrasco, Jordi. «Economia en blau». *Ara* (25-10-2017).

Infografia. *Què és l'estratègia marítima de Catalunya?* Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca i Alimentació, Generalitat de Catalunya.

Turisme de natura. Aquest tipus de turisme, que té per motivació general estar en contacte amb la natura, consta de diverses activitats i modalitats associades. Les més conegudes són les del **turisme actiu**, en què la motivació principal és realitzar activitats físiques i esportives. Alguns exemples dins de l'àmbit de l'economia blava al territori serien els esports nàutics (vela, paddle surf, caiac, piragua, esquí aquàtic, etc.) i l'exploració aquàtica (snorkel, busseig esportiu, etc.). Ara bé, a la natura hi ha turistes per als quals, més enllà de l'activitat física, les seves principals motivacions són gaudir, observar i conèixer els valors i recursos propis dels espais naturals: la fauna salvatge, la flora i els hàbitats (llacunes deltaiques, badies marines, litoral marítim i espai marí). Serien aquests darrers els que practiquen l'**ecoturisme** o **turisme ecològic**. L'educació ambiental en aquest últim tipus d'activitat turística juga un paper primordial.

Turisme aqüícola. En l'àmbit autonòmic s'ha regulat l'activitat del turisme aqüícola, la qual es pot definir com una activitat desenvolupada pels col·lectius de professionals que desenvolupen l'activitat de l'aqüicultura mitjançant contraprestació econòmica, orientada a la valoració i difusió de la seva activitat i dels productes del medi aqüícola.

A les badies del Delta de l'Ebre (els Alfacs i el Fangar) és una activitat econòmica que es du a terme en algunes instal·lacions de cultiu de musclo i ostres, combina activitats complementàries de guiatge de natura (educació ambiental), embarcacions nàutiques i gastronomia.

Turisme pesquer. La pesca és una de les activitats amb més tradició dins del context social i econòmic del nostre territori, i no només genera llocs de treball i recursos econòmics, sinó que també forma part del patrimoni històric i cultural i de l'atractiu turístic de les nostres costes. Aquestes activitats regulades, desenvolupades pels col·lectius de professionals de la mar, mitjançant contraprestació econòmica, estan orientades a la valoració i difusió de les activitats i productes del medi marí, així com dels costums, tradicions, patrimoni i cultura marinera.

L'aqüicultura està reconeguda per l'Estratègia Marítima de Catalunya 2030 com un objectiu estratègic, dins de l'àmbit d'actuació de l'economia blava.

Al Delta de l'Ebre, aquest sector és estratègic i d'importància econòmica i científica, tal com s'indica a l'estudi de Tarragona i Palau (2013), on es posa de manifest que "la majoria d'empreses del sector aqüícola a Catalunya estan ubicades al Delta de l'Ebre i les Terres de l'Ebre i aglutinen unes 55 empreses que ocupen directament a unes 400-500 persones i que representen aproximadament el 95% de l'activitat productiva aqüícola catalana". A més, "l'aqüicultura està considerada com un dels sectors de l'agroindústria amb més potencial de creixement, especialment als àmbits de recerca i innovació".

Escola d'Aqüicultura Sant Carles de la Ràpita. Font: Institut Els Alfacs.

Així es disposa territorialment d'un important teixit empresarial aqüícola que complementa l'únic centre de recerca científica en aqüicultura a Catalunya i l'únic

centre formatiu que imparteix els ensenyaments professionals d'aqüicultura a Catalunya, ambdós ubicats a Sant Carles de la Ràpita: el Centre d'Aqüicultura de l'IRTA i l'Escola d'Aqüicultura.

Vista aèria de l'IRTA Sant Carles de la Ràpita. Font: IRTA, Generalitat de Catalunya.

La iniciativa marítima WestMED de la Comissió Europea pretén desenvolupar una iniciativa marítima integrada basada en l'economia blava, i al seu informe referent a les «Noves tecnologies i competències per a les professions marítimes» diu el següent: La investigació mostra una escassetat de competències en l'economia blava, en les activitats a la Mediterrània occidental. La formació existent i els currículums educatius sovint es registren com a tradicionals i convencionals (Ecorys 2016) i no sempre s'adrecen a les noves necessitats d'innovació (Parlament UE 2015). La manca d'habilitats blaves impedeix el creixement potencial d'activitats innovadores i emergents com l'aqüicultura (...). Promoure l'economia blava al territori és essencial.[5]

En aquest context, caldria reflexionar sobre un aspecte que actualment succeeix en quasi tots els centres educatius, els quals dediquen temps i esforços a organitzar per al seu alumnat la "setmana blanca" on poden gaudir d'uns dies d'esports de neu a la

[5] Veg. *Towards an initiative for the sustainable development of the blue economy in the western Mediterranean. Stakeholder conference Barcelona, February 2, 2017. Summary of discussions and outcomes*. European Union, 2017, p. 22. [En línia] <https://www.westmed-initiative.eu/wp-content/uploads/2017/08/westmed-report5en-def-compressed.pdf>.

muntanya. En canvi, no es valora suficientment l'espai marítim català, amb una longitud total de la línia de la costa de 826,5 km, que s'estén entre el cap Falcó i el riu de la Sénia.

Es podria promoure institucionalment i significativament a les escoles i instituts de Catalunya la "setmana blava", per a aprofitar pedagògicament el potencial del nostre litoral marí i així, divulgar, conscienciar i educar les futures generacions d'alumnes, promovent actituds que contribueixin a la conservació i millora del medi marí, a més de la possibilitat de gaudir l'alumnat d'activitats d'oci de forma sostenible.

En el cas particular del Delta de l'Ebre, es podria considerar un entorn ecològic privilegiat per a gaudir d'aquestes activitats "blaves" sostenibles, i que a la vegada permeten generar ocupació de qualitat al territori.

Bibliografia

Catalunya. Decret 87/2012, de 31 de juliol, sobre la pesca-turisme, el turisme pesquer i aqüícola i les demostracions de pesca en aigües marítimes i continentals de Catalunya. (DOGC núm. 6184, 2-8-2012, p. 38951- 38958)

Cazorla, Xavier. *Pla de foment del turisme de natura als espais naturals protegits de Catalunya. Diagnosi i pla d'acció*. Generalitat de Catalunya, juliol 2015. [En línia:] <http://parcsnaturals.gencat.cat/web/.content/home/zona_volcanica_de_la_garrotxa/novetats/documents_i_enllacos_novetats/20150724_00-PF_TURISME_NATURA_ENP_GENCAT_Print_def.pdf>.

Estratègia marítima de Catalunya 2030. Pla Estratègic 2018-2021. Direcció General de Pesca i Afers Marítims, Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca i Alimentació, Generalitat de Catalunya, novembre 2018. [En línia:] <http://agricultura.gencat.cat/web/.content/08-pesca/politica-maritima/enllacosdocuments/fitxersbinaris/ESTRATEGIA-MARITIMA-2030-Pla-2018-2021_CATALA.pdf>.

Pauli, Gunter (2011): *La economía azul: 100 años, 100 innovaciones, 100 millones de empleos. Un informe para el Club de Roma*. Tusquets. Barcelona.

Tarragona, Eva; Palau, Anna (2013): *Estudi per a la realització de la planificació estratègica de dinamització del sector agroalimentari al Baix Ebre 2013*. Montanyanes. Estratègies creatives per a la dinamització local. [Rialp]. Nota: Aquesta acció ha estat subvencionada pel Servei d'Ocupació de Catalunya en el marc del projecte "Treball a les 7 comarques" i cofinançada pel Fons Social Europeu. [En línia:] <http://www.baixebre.cat/sites/default/files/pagina/491/documents/estudi_sector_agroalimentari_baix_ebre.pdf>.

Andreu Subirats Aleixandri (Tortosa, 1968), viu a Barcelona, on treballa de professor en un institut de secundària i ensenya a l'Escola d'Escriptura de l'Ateneu. Ha publicat tres llibres de poesia: *L'ull entorn* (2006), traduït recentement al castellà per Orlando Guillén (2019), *Galtes de perdiu* (2012) i *Cendres a Estós* (2017), tots tres publicats a Labreu. La resta de la seua obra la trobem en innumerables antologies i llibres col·lectius. Ha traduït *Les Balades* (2010), de François Villon, obra que li valgué el premi Mots Passants 2011 de la UAB a la millor traducció literària del francès, i també *Els paradisos artificials* (2014), de Charles Baudelaire. Durant molts anys, però, la seua obra poètica ens ha estat donada a conèixer, sobretot, a través dels seus recitals. Una mostra n'és el disc *On vas a peu* (2014), amb música de Diego Burián i Roger Blàvia.

Marta Tena Subirats (la Sénia, 1966). Llicenciada en Filologia Hispànica i Filologia Catalana i doctora en Didàctica de la Llengua i la Literatura per la Universitat Rovira i Virgili, és catedràtica d'ensenyament secundari i professora a l'Institut Les Planes, de Santa Bàrbara, i també professora associada al Campus de les Terres de l'Ebre de la URV. Ha publicat dos novel·les: *Juego de quimeras* (Granada: Dauro, 2015) i en català *Tots els colors del vent* (Benicarló: Onada, 2017), amb la qual ha volgut fer un homenatge al seu poble i la història dels més humils. També ha publicat articles sobre el coneixement i l'ús del català a la Sénia i al Montsià i col·labora al setmanari *L'Ebre* des del 2018.

La bollonera

Les portes del davall obertes de bat a bat
i rates i xeringues fan el mort a l'aigua bruta,
xiquets del setanta-tres hi juguen sense immutar-se,
no hi ha perill més sa com el que inconscient s'ignora.
Ja la merda comuna senyoreja al llindar
de la primera porta del país infantívol.
Els injectors sangosos són armes d'una guerra
d'infecciosa pólvora que injustament comença.
Les escures del barri complauen la xicalla
i un practicant es mata sallat amb la vespino.
La infància és un barranc a tocar d'un convent,
l'ull de la claveguera, l'inici del misteri
i l'olor d'aigua fètida, la bilis del pecat.
No es pot tornar a la casa infecta de la merda
on llaunes rovellades i plàstics bigarrats
eren tropicals illes enmig un mar d'orina
i preuades rampoines antigues ioles corsàries
alliberant princeses dels seus palaus d'ampolles.
Qui pogués tornar a l'ordre de l'aigua bruta espessa
i que fos la immundícia com una estalactita
plastificada i verda amb la molsa d'estrassa!
Llimbs de la consciència i raons de pedrades,
sentors de resclosit, olors de llibertat;
érem bandits de barri, pirates del canal,
els secalls de la plaça d'aquella claveguera,
a qui ras i bonic li dèiem: bollonera.

Andreu Subirats

Foscor

Tot és fosc. I quin silenci! Estaré mort? On estic? Quin dolor! Sembla que el cap m'haja d'explotar. Gairebé no em puc moure. Quantes hores dec portar aquí dins? Alguna cosa em regalima per la cara des del cap. No pot ser aigua, no plou i la resta del cos està sec. És més dens... sang...

Quin fred... Com potser que faça tant de fred? No fa massa que hem entrat a la tardor i estic glaçat. Bufa el vent de dalt, ben fort, com si ja fóssem al desembre, però tampoc és tan estrany. Este fred i tan silenci... Estaré mort? Però i la sang...? I el vent? També bufa el vent a l'altre món?

Tinc gana. Quantes hores porto en este forat? No crec que estiga mort perquè els morts no en deuen tenir de gana... Per a què alimentar un cos que s'ha de descompondre? No, no estic mort.

Des de quan estic aquí? Recordo... recordo... confonc els records. Estic al cim de la Serra de Cavalls, amb els meus companys..., però des de quan? Portem tants de dies fent el mateix que ja no sé què diferencia un dia de l'altre. Encara el sol no ha tret el cap que ja ens atansem tant com podem a la línia de front amb la finalitat d'arrabassar uns metres a l'enemic. Trets en una direcció i en un altra acaben amb la vida d'algú. No saps mai quina d'aquelles bales s'ancorarà al teu pit. Ara bé, el pitjor de tot són les maleïdes bombes que cauen xiulant en alemany. Llavors, ens falta temps per refugiar-nos a les trinxeres, resant a Déu i al dimoni que ens deixen viure un dia més, per seguir pregant-los un altre indult... Així és com he acabat aquí. Quants més com jo deuen estar amagats, esperant l'arribada del dia per prendre una decisió? És tan fosc que no puc veure si hi ha algú o si estic sol, acompanyat només pels cossos inerts dels meus amics. Amics, sí. Podria dir companys, però tot el que hem viscut estos darrers mesos ha construït unes aliances més fortes entre nosaltres que anys d'entremaliadures al poble.

Érem uns xiquets, gairebé com ara, diuen. Jugàvem a la guerra, sense la consciència de la brutalitat que comporta. Ens tiràvem pedres uns als altres i les conseqüències més dures eren algun trep al front o un reguitzell de blaus per tot el cos. Malauradament per a tots, vam descobrir, quan acabàvem de sortir de la infància, què volia dir realment la paraula guerra.

El poble, que lluny el sento ja! El dia que em van cridar a files encara no feia dos mesos que havia complit els disset anys. Vam abandonar-ho tot, allà baix, a la part sud de les terres de l'Ebre, unes setmanes abans, perquè el pare s'havia significat massa durant la República. La mare li deia contínuament, com si passés el rosari: *Rafel, queda't a casa... Què saps tu d'estes ideologies... Amb la faena que tenim a les oliveres... Un dia prendràs mal i a veure què farem llavors... El dia que tornen a manar els de sempre vindran a buscar-te i ves a saber si no també a nosaltres...* I el pare tancava la porta i marxava cap a la taverna, on es trobava amb els altres que, com ell, volien canviar el món. I... i tant que el van canviar, almenys el meu i el de la meua família.

De seguida que ens vam assabentar que els nacionals estaven a poques jornades de casa, van començar els bombardejos. Els meus amics van marxar amb els seus pares cap a les casetes de camp i jo, amb la maleta a coll, vaig emprendre el camí cap a Reus, on teníem família, perseguint els passos de la mare, que a la vegada resseguia els del pare. Després, el pas del poble a les trinxeres ha estat el més curt de la meua curta vida.

Continua ben fosc. Mai una nit ha estat tan llarga. Vull que acabe, que surta el sol, però, a la vegada, tinc temor. Què passarà quan es faça de dia? Hi haurà algú més que estiga viu? Trobaré tot de morts coneguts —i alguns estimats— al meu voltant? No, que esta foscor no acabe, que la llum no em torne a l'horror!

Tinc gana, molta gana. Fa tant de temps que no he menjat res que m'haja deixat l'estómac satisfet... Sovint, quan ens donen aquell ranxo insípid, imagino que és un plat de patata, col i fesols, amb uns trossets de porc, com el fa la mare. Enyoro, fins i tot, les farinetes de guixa que el meu iaio em feia menjar gairebé cada nit. Quan hi havia sopes de pa amb frígola o patates al caliu era una festa! Sembla mentida com valorem les coses més insignificants quan ja no les tenim.

No sé què se'n devia fer dels meus amics. També els hauran cridat a files? Sovint em pregunto si els feixistes també els han enviat al front i formen part, com jo, de l'anomenada Quinta del Biberó. Potser algun dels que hi ha allà davant és un d'ells. I si n'he mort un? No vull pensar-ho. Tampoc vull creure que he matat ningú. Quan disparo tanco els ulls. No vull saber si he tocat algú o la meua bala ha quedat perduda. Tant de bo. Estic convençut que, si els que ens obliguen a disparar imaginessen, per un instant, que un dels trets pogués acabar habitant el cos d'un dels seus éssers estimats, ens enviarien a tots a casa. Què pesa una bala? Una vida? Els meus pares em van portar al món, m'han cuidat i estimat perquè un tret ho esborre tot en uns segons?

No he triat estar aquí. Què m'hi jugo jo? Quan érem menuts, lluitàvem per les nostres xapes, pels nostres tresors i ens podíem emportar algun esgarrany, però ara podem perdre el més valuós i a canvi de què? Diuen que de la llibertat. Però, no ho era jo ja lliure abans? Em calia venir aquí per guanyar-me-la?

Què he de fer? No sé quantes hores fa que és fosc. Quan he tornat a la consciència ja era de nit i un cel completament tapat m'impedeix saber on es troba la lluna, per orientar-me. Podria mirar d'arrossegar-me fora d'aquí, però no sé cap a on dirigir-me.

Trets, de tant en tant se senten trets, però el vent no em deixa percebre a quina distància i quin és el seu destí. Podria intentar arrossegar-me serra amunt, però i si l'enemic ha traspassat la línia del front? També podria procurar arribar fins al riu Ebre i anar resseguint-lo cap al sud, però és massa lluny i desconec la seua riba.

Si em quedo aquí, quiet, deixant passar les hores, la llum del dia m'assenyalarà com un objectiu més clar, però també em permetrà valorar les meues opcions. Potser podré determinar qui tinc al davant i qui al darrere, suposant que no siguen els mateixos.

Set. Quina set! Sempre porto la cantimplora enganxada a l'uniforme, però avui ha fet molta calor i l'he apurada, confiant que, en arribar la nit, la podria tornar a omplir, com cada dia. Hauré de palpar el terra. Potser la sort fa que en trobe alguna d'abandonada. Com és de lent el temps quan només t'acompanyen la set, la gana i la temor! Elles han estat les autèntiques camarades des de juliol, quan vam arribar a estes terres. No li desitjo la seua companyia a ningú. La pitjor de totes, la set, com em recorda insistentment.

Comença a clarejar, encara que em costa poder observar amb deteniment tot el que m'envolta. Quina sort! Sembla que sota el cos que hi ha al meu costat hi ha una cantimplora. Hauré d'apartar-lo per agafar-la. No vull mirar-lo a la cara. No vull que un altre rostre sense vida m'acompanye en els meus somnis, els que em queden, els pocs que em queden.

No trigaran a tornar a volar els avions, la maleïda Legió Còndor! Com haurien estat de diferents les coses si els franquistes no haguessen tingut l'ajut dels alemanys i dels italians... Sí que és veritat que nosaltres també hem tingut el suport de les Brigades Internacionals, esperonades més per la il·lusió de defensar els principis democràtics que per recursos contundents. Què podem fer contra estes màquines mortíferes conduïdes per joves instruïts fèrriament? Cada vegada que sentim els

seus motors sabem del cert que molts de nosaltres morirem al cap de pocs minuts. Només tenim temps de preguntar-nos: seré jo avui?

Començo a sentir la remor. Sobre qui i on deixaran caure avui els seus projectils? Encara els queda alguna cosa per destruir? Encara els queden vides per arrabassar? Potser encara queden cossos sostinguts per escanyolides cames, que es veuen obligats a resistir vulguen o no vulguen. I jo, fins quan resistiré? Una vegada passen, hauré de prendre una decisió. Hauré d'intentar arribar, com puga, fins al cim de la serra per poder observar quina és la situació, per veure on estan els meus companys, si és que encara en queda algun de viu...

Un avió sobrevola la trinxera. Li veig la panxa prenyada de mort. Gairebé puc veure la mà del pilot prement la palanca.

Silenci. Foscor.

Marta Tena Subirats

Guatxes en el segon cicle de novel·les de l'Ebre de Sebastià Juan Arbó

Pep Carcellé Freixas

Escriptor i filòleg

Resum: Aquest estudi se centra en la figura de Guatxes, un dels personatges de ficció més importants de l'obra Sebastià Juan Arbó, no només per la seua intervenció contínua en el segon cicle novel·lístic de l'Ebre (*Entre la tierra y el mar*, *La tempestad* i *La masia*), sinó per la demostrada existència real del personatge, anomenat en la vida real Agustí Mies Reverté (1902-1988).

Paraules clau: crítica literària, novel·la, literatura catalana, Sebastià Juan Arbó, Sant Carles de la Ràpita, Tortosa, Delta de l'Ebre.
Palabras clave: crítica literaria, novela, literatura catalana, Sebastià Juan Arbó, Sant Carles de la Ràpita, Tortosa, Delta del Ebro.
Key words: literay criticism, novel, catalan literature, Sebastià Juan Arbó, Sant Carles de la Ràpita, Tortosa, Ebro Delta.
Mots clés: critique littéraire, roman, littérarure catalane, Sebastià Juan Arbó, Sant Carles de la Ràpita, Tortosa, Delta de l'Ebre.

Introducció

La intenció inicial d'aquest treball era, en principi, l'estudi estricte del personatge Guatxes a partir del seu perfil real i el de ficció, però així que hi avançava m'era impossible de no relacionar molts aspectes rellevants d'altres personatges de contrast que hi interactuen en les tres novel·les del segon cicle de novel·les de l'Ebre: *Entre la tierra y el mar* (1966), *La tempestad* (1975) i *La masia* (1975).

El «Prólogo explicativo» d'*Entre la tierra y el mar*, comença dient:

> Esta es la primera de una serie de novelas en las cuales pretendo volver y agotar, en lo posible, el tema de la tierras del Ebro, o mejor, del delta del Ebro, entre Tortosa y el mar. La serie está constituida por tres, quizá por cuatro novelas, cada una de las cuales formará un volumen aparte. Estarán unidas, no obstante, por los personajes centrales y por el medio o ambiente.

El Guatxes del cicle novel·lístic es contrastarà amb el Guatxes real, Agustí Mies Reverté (1902-1988), i se'n presentarà molt resumida la seua intervenció en cadascuna de les novel·les del cicle, començant per *Entre la tierra y el mar*, on ho fa de forma molt discreta; després, en *La tempestad*, ja amb més protagonisme; i, finalment, en *La masia*, on acaba essent el més important.

El Guatxes real: Agustí Mies Reverté (1902-1988) *

El primer Guatxes de qui tenim constància a la Ràpita és Francisco Mies Forcadell (1876-1960), fill del matrimoni entre Bautista Forcadell (1824-1914) i Agustina Reverté (1822-1917), de renom *Dedo*. Va tenir tres germans: Pep (*Cucala*), Teresa (*Garrofa*) i Maria (*Marulla*).

Les germanes Providència i Cinta Cabanes Zaragoza retratades amb els respectius nuvis, Agustí Mies i el tio Xindo. 1920-1921. Foto cedida per Josep Capilla Mies.

Es va casar dues vegades. La primera, amb Teresa Reverté Reverté (1878-1902); ell tenia 25 anys i ella, 23. La Teresa morí en el part en què va nàixer Agustí Mies Reverté (1902-1988), el Guatxes real d'Arbó. Després, el seu pare (Francisco) es casà amb Josepa Reverté Reverté (1884-1964) –germana de la primera esposa, Teresa–, amb qui tingué vuit fills, dos dels quals van morir jovenets (un, als 10 anys; i l'altre, als 14 anys). Els fills d'aquest segon matrimoni foren Maria, Pepa, Angelina, Juanito, Teresina i Paco.

La mare d'Agustí Mies Reverté (Guatxes) va nàixer del matrimoni entre Agustí Sancho Reverté (Catxapanda, 1838-1913) i Maria Reverté. Agustí Sancho es casà per segones amb Francisca Reverté (Contrabanda) amb qui no tingué cap fill. La Teresa ja tenia germans: Juan, Pepe, Maria, Rosa i Pepa, aquesta última va fer de segona mare

* Em plau fer saber que l'estudi del Guatxes real (Agustí Mies Reverté) l'he dut a terme a partir de l'arbre genealògic de la família facilitat pel seu net, Josep Capilla Mies, i del testimoni oral de la seua mare, alhora filla d'Agustí Mies Reverté, Providència Mies Cabanes (Guatxetes).

de Guatxes (Agustí) en morir la seua en el part. El pare de la Teresa, Agustí Sancho Reverté, va ser un pagès dels més rics del poble, amb 160 jornals de terra de la seua propietat. Vivia en el mas de Catxapanda, on va plegar en un any 80 carretades de garrofes, a 20 sacs cadascuna; és a dir, 1.600 sacs de garrofes.

El petit Agustí, als tres mesos el van portar a Amposta, on hi havia una dona de la família de Quico de Cona que havia perdut el seu fill i podia ser la dida i "mare de llet" seua; s'hi va estar fins als catorze anys. Llavors, va tornar a la Ràpita amb el seu pare per treballar de camàlic i de pagès per ajudar el seu pare a traure els seus germans endavant.

Agustí Mies Reverté, lo tio Guatxes. A la dreta, retratat amb dos amics al pati de l'antic ajuntament. 1918-1919. Cedides per Josep Capilla Mies.

Va ser molt treballador tota la vida, primerament va treballar de camàlic (al moll); i, més endavant, havent estalviat uns diners que havia guanyat treballant, va arrendar terra a Carvallo per conrear-la i tirar endavant la família. En treballar de camàlic va conèixer un senyor anomenat Candro (dels Gallos) de qui es feu íntim amic, tot i el mal caràcter que tenia: era rude i gens refinat; però aquest contrast els va servir per intimar encara més. Mentre Agustí era una bellíssima persona, equilibrat, moderat, reflexiu..., el vell Candro era com un vertader animal.

De jove Agustí va viure a la part alta del poble, a la travessera de la Devesa, on pràcticament encara no hi havia edificacions, només un cementeri que, ben aviat, canvià de lloc i el van construir encara més amunt, llavors lluny del poble.

Agustí va estar quatre anys a la Guerra d'Àfrica, ocorreguda entre 1920 i 1926. Com que llavors la correspondència trigava més d'un mes a arribar, no es comunicaven amb la celeritat que volien. La família explica l'anècdota que a la seua dona li van dir que Agustí havia perdut les dues cames en batalla, però al cap de pocs dies Agustí, que no en sabia res, es va fer una foto de cos sencer per enviar-la a la dona; d'aquesta manera van saber a casa que la ingrata notícia no va ser certa. En aquesta guerra, Agustí feu de "mulero" i duia la mula amb el carro sempre al servei dels soldats que necessitaven qualsevol tipus de trasllat.

El Guatxes amb qui s'inspirà Arbó es casà el 1926 amb Providència Cabanes Zaragoza (1906-1985). Del casament van nàixer dues filles: Teresa i Providència (Guatxetes). La primera es casà amb Juan Vidal José (el *tio* Canyeco), i la segona, la Guatxetes, amb José Capilla Matamoros (1931-2014), dels quals van nàixer Josep Capilla Mies (1959) i Alfonso Sergio (1967).

El matrimoni Agustí Mies Reverté (Guatxes) i Providència Cabanes Zaragoza es van posar a viure al poble, a la Ràpita, excepte en el període de la Guerra Civil, que se'n van anar al "tros de terra" (finca), al *mas de Catxapanda*.

El Guatxes real, Agustí, va ser un pagès pobre tota la vida. Tenia carro, carriot i una euga que anomenava "Romera". Va treballar i lluità molt per traure la terra endavant perquè, ja casat, la seua dona no hagués de sortir a treballar al camp; cosa que era un motiu de dignitat i d'orgull dels homes d'aquella època.

Agustí era dels pagesos que anava cada dia a la taverna de la "Mosquita", on es trobava amb altres amics que treballaven al camp. Va fumar tabac negre (Celtas) pràcticament fins que va morir. En arribar a casa, ja al carrer del Mestre Fargas, seia i fumava a les escales, abans d'entrar-hi.

Guatxes morí el 1988, als 86 anys d'edat, després d'haver patit molts anys de reuma i artritis, malalties que el feien caminar una mica encorbat a causa del dolor, per la qual cosa duia gaiato. La seua mort fou molt tranquil·la, pràcticament no se'l veia patir.

Agustí va morir en pau a l'habitació de casa seua, al carrer del Mestre Fargas, agafat de la mà de la seua filla Providència, que estigué sempre al seu costat cuidant-lo.

Guatxes entre la realitat i la ficció

En les vides del Guatxes de ficció (Antoni, Tonet) i el real (Agustí Mies Reverté) hi ha unes coincidències que Arbó va aprofitar per al segon cicle novel·lístic de l'Ebre.

Agustí Mies Reverté va nàixer a Sant Carles de la Ràpita, el mateix any, l'any 1902, com Sebastià Juan Arbó, i morí quatre anys més tard que l'escriptor. Un dels fets més importants que fa pensar en la inspiració d'Arbó en Agustí Mies Reverté (Guatxes) és que es van conèixer a nivell personal a Amposta quan els dos tenien vuit anys, vora la casa dels Carvallo, i als vuit anys va haver de marxar amb els seus pares a Amposta, ja que treballaven per a Carvallo, un important terratinent d'aquells temps, que tenia grans propietats al Delta de l'Ebre. Com que en nàixer Agustí Mies Reverté la seua mare morí en el part, el seu pare el va dur a una dida d'Amposta, a casa Quico de Cona, pagesos rics, que el van alletar i el van criar fins als 14 anys. La casa dels Carvallo -on vivia Arbó- la separava un carrer de la casa de Quico de Cona, on vivia Agustí. Aquesta proximitat va fer que els dos xiquets es coneguessen als vuit anys, en arribar Arbó a Amposta. Es passaven gran part del dia jugant als sequers de davant la casa del ric propietari, fet que els va unir en amistat per a la resta dels seus dies. Agustí, als catorze anys, ja se'n va tornar al seu poble i treballà de camàlic al moll per, més tard, arrendar terra a Carvallo i conrear-la a fi d'ajudar el pare a fer grans els sis germans de la segona dona del seu pare. Aquest darrer fet d'arrendar terra de Carvallo ens duu a pensar en la relació que va mantenir amb Arbó de ben jovenet i alhora amb la família Carvallo, per la proximitat de les cases on vivien.

En l'època de camàlic, al moll, Agustí va conèixer un tal "Candro" (dels "Gallos"), el vell, amb qui es va fer íntim amic. Segons la família, la seua filla, Providència Mies, afirmava que aquest home "era molt rude, amb un caràcter fort i gens afable, però molt amic del pare", circumstància que fa pensar amb el perfil psicològic de l'amic de l'ànima del Guatxes de la novel·la, el Bardat, amb el seu caràcter tan peculiar.

Agustí vivia a la travessera de la Devesa, a la part alta del poble, on pràcticament ja no hi havia edificacions (només camp, garriga amb garrofers), fet que coincideix amb el lloc on se situa la casa de Guatxes en la novel·la *La masia*:

Així, al mateix carrer, vivia el vell Guatxes, amb sa germana i el petit del «Moro», ja convertit en un de la família i a la ja vella casa dels garrofers. Era una de les primeres, si no la primera, que s'havia construït allí, solitària davant el cementiri, gairebé en ple garroferar i amb gran disgust del Bardat, al qual els xiprers no agradaven, ni res que fes olor de mort, ja ho sabem. «Quina idea que vas tenir! Només a tu se't podia acudir!» (pàg. 199).

Guatxes en el segon cicle novel·lístic de l'Ebre

Entre la tierra y el mar (1966)

En aquesta primera novel·la del segon cicle novel·lístic de l'Ebre apareixeran personatges marcats per l'adversitat, que s'aniran desenvolupant en totes les novel·les. Aquesta primera novel·la marcarà tot el cicle, ja que a partir del moment en què es desvetlla l'origen de Monxe (Monche), la figura principal, Pere Franch prendrà gradualment força i progressarà paral·lelament amb altres personatges com Guatxes (Guaches).

En el complex joc de personatges apareixen ben contrastats els seus perfils: la positivitat tant de Pere Franch com de Guatxes, personatges assenyats i sempre reflexius, amb el caràcter especial del Bardat, gran amic d'aquest últim, contra la negativitat dels del Negre, sobretot Tite.

L'obra presenta importants tics sobre la intencionalitat crítica de l'autor en la personalitat dels seus personatges i en el mateix entorn social que els envolta, com les desigualtats socials a causa dels problemes polítics i socials del país als inicis del segle XX.

Més endavant, en les altres obres d'aquest segon cicle, també apreciarem el contrast entre el progressisme d'Àngel el del cafè i el moderat conservadorisme de Guatxes.

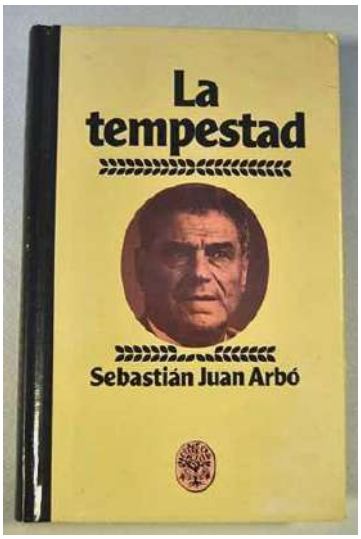
Les tertúlies entre personatges com Jaume, Guatxes i el Bardat seran l'escenari dels contrastos positius i negatius, amb l'element de la concòrdia, que sempre suavitzarà la situació (cap. «La tertulia», p. 94-107). D'una banda, els mediadors seran Pere Franch

i Guatxes; d'altra banda, al negativisme del Negre, apareix el contrast positiu de la seua dona, l'Antònia. En aquestes tertúlies, sobretot, apreciarem com la prosperitat s'ha endut la gràcia d'aquestes terres i molts aspectes de la seua història. Pere Franch com Guatxes, a diferència del Bardat, es decanten per la modernitat, aspecte que tindrà continuïtat en *La masia*.

Tots els contrastos de negativitat apareixen positivament solucionats també amb la descripció del paisatge de les muntanyes del port, element simbòlic de protecció d'aquestes terres de l'Ebre.

La tempestad (1975)

En aquesta segona obra del cicle també hi haurà elements de connexió entre la primera novel·la i l'última.

Un dels personatges, sens dubte, més importants és Guatxes (Guaches), figura que inicialment es presentava ja en l'obra anterior, però de forma prou diferent de com és en les dues següents novel·les. En *La tempestad* presenta una continuïtat de progressió i de creixement molt important; en *La masia*, tindrà un paper fonamental. Aquest personatge presenta un model que es manté sempre en reflexiva connexió no només amb el personatge principal i el seu entorn, sinó amb la resta, tant amb els secundaris com amb els més estàtics, tant amb els individuals com amb els més típics i socials. Apareix amb una caracterització mixta, tant física com psicològica i en l'espai. A més, es mostra habitualment trist; apareix com un home intel·ligent i de relació positiva amb tothom. Acostuma a fer referències i consideracions importants i positives de tots, sobretot, del seu inestimable mestre don Matías.

D'origen humil, Guatxes, s'ho va guanyar tot per mèrits propis, a base del treball i de l'esforç en tots els aspectes de la vida, motiu pel qual és estimat i admirat per molta gent. Alhora que equilibrat, destaca la seua senzillesa personal i la seua generositat, sobretot, amb Mercedes, la mare de Tònio (Tonio), a qui ajuda en més d'una ocasió. El vell Guatxes encarna, també, sovint sota l'aurèola de l'afligiment, els millors elements

de reflexió sobre la condició humana, que comparteix moltes vegades amb el seu amic Pere Franch.

Les sis parts de l'obra tenen característiques comunes que marquen una continuïtat ben clara a partir de fets puntuals, generalment, marcats per la tragèdia, pel pessimisme, per l'amor, per la tristesa psicològica i per la decepció i el desencís social i polític del país. Gairebé la majoria de personatges i els temes que es tracten interactuen amb clara continuïtat en les tres novel·les d'aquest segon cicle novel·lístic, a través de Guatxes.

L'afectació emocional tant de Guatxes com de Pere Franch és molt important, fins al punt que marca una gradació vers el pessimisme, trist i fosc, d'aquests personatges. La tristesa i la soledat en gairebé tots pren molta força, sobretot en Montserrat i en Maria Rosa (María Rosa), malalta de gravetat, de qui s'avança el seu final, que no arribarà fins a la següent obra. Per acabar, el títol de l'últim capítol («Muerte y resurrección») marca simbòlicament una gradació molt important des de l'oblit de tot el que ha passat (Muerte) a l'escletxa de llum, d'esperança, de la primavera, obertura de continuïtat en l'obra *La masia* (y resurrección).

En el primer capítol de la segona part, «Guaches se acuerda de su viejo maestro», es presenten elements de continuïtat entre les tres novel·les. Apareix, estructuralment, una mena de teixit que manté la idea de connexió entre els fets, a vegades independents, i el registre psicològic dels personatges, permetent que l'acció de la novel·la es dilate, avance i es complique alhora que creix i progressa l'acció narrativa. L'aspecte tràgic del capítol relaciona Guatxes a recordar el seu esforç quan treballava per a un marmanyer, *arriero*, amb la mort de Manuel el Tordo, a causa d'una negligència de la vella Teresa.

La relació de vincle entre Guatxes i el Bardat, diferents un de l'altre, és vista com un vertader cant a l'amistat; potser el fet que els fa necessaris amb reciprocitat són els elements de personatge actiu (Guatxes) i passiu (Bardat).

A la quarta part, el vincle de relació entre Pere Franch i Guatxes creix lentament. El mestre preferia l'amistat de Guatxes, una gran persona.

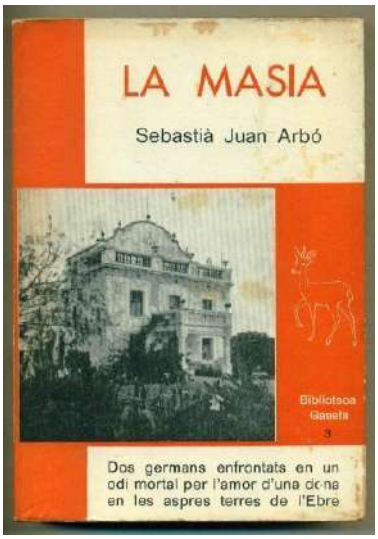
Ja en la cinquena part, Guatxes, emocionalment molt perjudicat, per la mort de Tònio i l'estat de Mercedes, disgustat per la vida en general, es mostra molt decebut

políticament; en boca seua i en la del mestre, l'autor marca la seua intencionalitat crítica davant la crueltat i les injustícies de l'home, sempre de forma reflexiva.

En la sisena i última part, la intencionalitat crítica de l'autor, endolada, es reflecteix en la figura de Guatxes, profundament preocupat, angoixat, davant dels canvis tant socials com polítics que s'acosten en haver acabat la trista guerra.

La masia (1975)

En *La masia*, tercera i última obra del cicle, el fet d'estudiar a fons la figura del vell Guatxes, tal com es desenvolupa l'obra, és una vertadera lliçó sobre la vida d'un poble, d'unes terres i, sobretot, del tarannà d'unes persones. Es tracta d'una època concreta, que va caracteritzar la història d'un territori que contrasta la desgràcia i la vida quotidiana, en un lloc aïllat, pràcticament, del món de la "llum".

La figura de Guatxes és molt important ja que, tant de forma directa com indirecta, té influència sobre tots els veïns i sobre l'entorn de la resta de personatges que donen forma a la novel·la. En tota l'obra s'observa que és una persona molt astuta, intel·ligent i alhora prudent, tal com queda plasmat en la manera d'actuar davant les diverses i diferents situacions.

En morir Pere Franch, Guatxes s'afilla el Ciset. No és casat ni té fills:

> Després el vell Guatxes pensava en la pròpia vida i es deia que tampoc a ell no l'havia acompanyat la sort; ell no havia arribat ni al casament. (pàg. 361)

El seu amic de l'ànima és el Bardat, vidu que no es tornà a casar, que té un fill (el Bardat segon). Es relacionen en un clar contrast psicològic, de caràcters; mentre Guatxes és una persona afable, que es relaciona de bona forma amb tothom, el Bardat, en canvi, és rude, de caràcter fort i poc amic de l'afabilitat, que viu com un vertader amargat de la vida; tot i així comparteixen una gran amistat fins al punt que es necessiten l'un a l'altre.

Guatxes (personatge antagonista en moments determinats de la història, quant a la seua relació amb Monxe) observa i avisa Monxe de la complexitat de l'adúltera relació amb Montserrat; i és la seua veu de l'experiència qui intentarà fer veure als amants la perillositat tant psicològica com social de la seua relació, circumstància que els enfrontarà dialècticament. Monxe, contra la seua pròpia consciència, reacciona molt negativament i, fins i tot, trenca els vincles de tota la vida amb un Guatxes resignat que se l'estima com sempre.

Guatxes té un rol molt important en el desenvolupament de la història pel fet de compartir característiques tant de personatge principal com de secundari. Està molt present, de forma complementària i sovint molt directa, amb altres personatges com el Bardat, Àngel, el Valent i tota la resta que el necessiten per comunicar-li els seus problemes i les seues inquietuds, que formaran part important de la trama de la història. Tots aquests personatges, incidentals o d'episodi, tenen la finalitat de ser el vincle, la relació o la coordinació, per ordenar els esdeveniments i desenvolupar la història. El paper del personatge d'impacte, en aquest cas caracteritzat per Guatxes, és el d'empènyer el protagonista central perquè es pose en marxa la trama. Aquest tipus de personatge, com que en moltes ocasions recau en l'arquetipus del savi amb experiència, edat i coneixement, se li pot atribuir tranquil·lament al vell Guatxes. També com a mentor requereix una menció a part per les seues peculiaritats, perquè és un personatge que guia el protagonista durant un període de temps i li transmet els seus coneixements en un moment crucial amb la intenció de tornar el protagonista al seu camí "correcte".

Quant a la relació entre Guatxes i Àngel, tot i que en la personalitat del primer s'observa més d'un canvi de caràcter, sobretot en el desenllaç, en la figura del segon gairebé no se'n presenten; és normal veure'l de la mateixa forma en la història o en les seues intervencions justament fins al final, que presenta una raresa psicològica en el seu caràcter. Entre aquests dos, tot i que s'hi avenen, sovint s'observen característiques psicològiques de clara contrarietat. Mentre Guatxes se'ns presenta amant dels moments d'èpoques passades; l'Àngel, contràriament, és partidari de la modernitat; cosa que vivifiquen amb la seua relació d'amistat i de contrarietat ideològica:

> —I Àngel, el del cafè, viu encara?
> —Àngel, dius? Àngel no es morirà mai. Viu i és el mateix; continua amb les seves «bromes», les seves «aigüetes», del metge «Aigüetes», i rient-se del món i d'ell mateix.

> Ara es veu molt amb el vell Guatxes i amb un que també t'estima molt, amb un, no ho endevines?, que tindrà una gran alegria de veure't. (pàg. 36)

Les reaccions dels personatges de relleu, com la Perala i la Tellera, sempre interrelacionades amb Guatxes com a punt de referència, presenten una imatge que projecten aquests tipus de personatges, canviants en la seua personalitat, alhora que provoquen en el lector certes emocions davant la sorpresa que mostren en moltes ocasions.

Tot i que les característiques del personatge obstacle (Guatxes per a Monxe, en moments determinats) solen ser complementàries de les de l'antagonista, no sempre és així. Hi ha qui, en aquesta història, pensa en silenci i ho comparteix amb Guatxes; alguns d'aquests es comporten com personatges obstacle "de pensament" en intentar, només de pensament, que el principal no assolisca els seus objectius.

Aquest estudi de Guatxes, no fa sinó observar, acabades les tres històries de *La masia*, l'enllaç a partir d'aquesta figura que juga un paper cabdal en la globalitat de l'obra. Tant és així, que reduïda la força d'aquestes històries amb la mort dels seus protagonistes, Guatxes serà l'epíleg personificat de l'obra, amb la seua evolució de contrastos fins que també mor, donant d'aquesta manera, fi a la novel·la.

Les últimes emocions. L'«Epíleg» de *La masia*

Finalment, a l'«Epíleg», ja completament tot gira a l'entorn del vell Guatxes; és la referència de tota la història on apareixen els llaços de tots els personatges que s'interrelacionen i que han desenvolupat la seua història al llarg de la novel·la.

Ja és intensa la tristesa d'un Guatxes que plora, enfonsat, que està immers en un profund estat de depressió, com en un deliri que l'acompanya fins la darrera llum i es queda en pau en si mateix. Entén que se'n va d'aquest món; sempre pensant en els altres, amb tendresa, finalment, amb companyia, sentint la seua estima en tot moment. Sentia com se'l cridava i imaginava que se n'anava per última vegada i per sempre més al refugi de casa seua, acompanyat de la seua germana, amorosa i emocionada, alhora esverada en observar el deliri del seu germà.

> Sí, sí, plorava; de sobte s'havia posat a plorar, com aquella nit de Tots Sants, quan aixecà el llum, a la finestra, i l'aixecà per a tots. [...]

Se sentia, és veritat, l'ànima il·luminada i els llums es projectaven a l'exterior, i a través del poble enfonsat en la tenebra, en el fred de la nit –plovisquejava– i la soledat, amb la germana –l'esposa– al costat, avançaven per una avinguda il·luminada, una avinguda ampla, amb arbres als costats i fanals encesos entre els arbres. Tenia quelcom de celestial, –caminaven sí pel cel, en una atmosfera de benestar i de pau– i allà al fons es veia ja la casa, també il·luminada –hi havia llum a la finestra– i el petit Ciset estava dintre, a la vora del foc, i aixecava el cap, de tant en tant, atent als sorolls de fora, esperant-los.

Li passà la mà pel muscle tendrament... Sí, sí, a casa «nostra». I ella una altra vegada esverada: «Què deu tenir? Què li deu passar?...»

A ell li acudí el «Valent» al pensament, amb la dona i el petit; li semblà sentir-lo: «Hola, *tio* Guatxes», i ella, sobretot, ella: «*Tio* Guatxes...» I també d'ells se sentí acompanyat; sentí que els estimava que l'estimaven, i se sentí cridat amb més força, i els veié, també amb el petit, de cara al demà i a la primavera d'Àngel, el de la primavera, el dels miracles, o les «aigüetes miraculoses».

Li semblà de sobte a ella que el comprenia; li passà el braç per l'espatlla amorosament, emocionada:

—Sí, sí, anem, Antoni, Tonet —com li deien d'infant, com li deia la mare: Tonet...— a casa «nostra». Anem..." (pàg. 386-387).

Obres citades

Entre la tierra y el mar. València: Prometeo, 1966.

La tempestad. 2a ed. Esplugues del Llobregat: Plaza & Janés, 1975, 1982.

La masia. 2a edició. Barcelona: Selecta, 1975, 1979.

Un enigma: el fals fingit editat a Tortosa de fra Pedro de Alba y Astorga

Roc Salvadó Poy
Historiador i professor

Ho diu Enric Querol (2006: 96) al seu estudi sobre cultura literària a Tortosa a l'edat moderna: entre 1657 i 1780 no es coneix cap impremta a Tortosa, tot afegint "massa temps sense aquesta eina de divulgació cultural".

Un període molt dilatat de sequera editorial, però ara disposem d'una sospita que ho desmenteix: recentment ha sorgit un indici que possiblement no va ser així, que almenys va haver-hi una excepció.

A Tortosa, va ser molt primerenca la impremta. Els primers impressors, com és sabut, eren itinerants i acudien als indrets on podia haver-hi demanda de llibres. Una ciutat episcopal com Tortosa oferia possibilitats de treball, i aquí van fer cap Nicolau Spindeler, un impressor d'origen alemany, i el suís Pere Brun, on tots dos l'any 1477 van fer la primera impressió a la ciutat. En van seguir unes quantes més, algunes de molt notables, fins l'any 1657 abans referit; per això resulta tan estrany este llarg segle sense deixebles de Gutenberg a la ciutat de l'Ebre.

Malgrat això, el nom de Tortosa apareix als peus d'un llibre durant este dilatat període sense impressions tortosines; és més, es llegeix en la portada d'un llibre prohibit, un d'entre els molts que figuraven en l'*Index Librorum Prohibitorum* estampat i actualitzat periòdicament per la Inquisició hispànica. *Sale en el Índice*, com es deia *sotto voce* a l'època de l'Antic Règim.

Es tracta de l'obra *Pleyto de los libros y sentencias del juez*, de Rodrigo Rodríguez, estampat a Tortosa per Sancho Sánchez, l'any 1664.

Antoni Palau i Dulcet, en la seua obra de referència *Manual del librero-hispano-americano* (1965), afirma que el llibre no fou editat a Tortosa. No és el primer de dir-ho, abans que ell alguns altres havien afirmat el mateix. Es considera generalment que darrere el nom de Rodrigo Rodríguez s'amaga la persona de fra Pedro de Alba y Astorga, escriptor franciscà del segle XVII, gran polemista de l'època, que solia emprar pseudònims en algunes de les seues publicacions. Acceptat això, que sembla evident llegint el llibre, a continuació s'afirma que el peu d'impremta és fals, sense especificar quin seria el veritable lloc d'impressió, inferint-t'ho, sense motiu, de la falsa autoria.

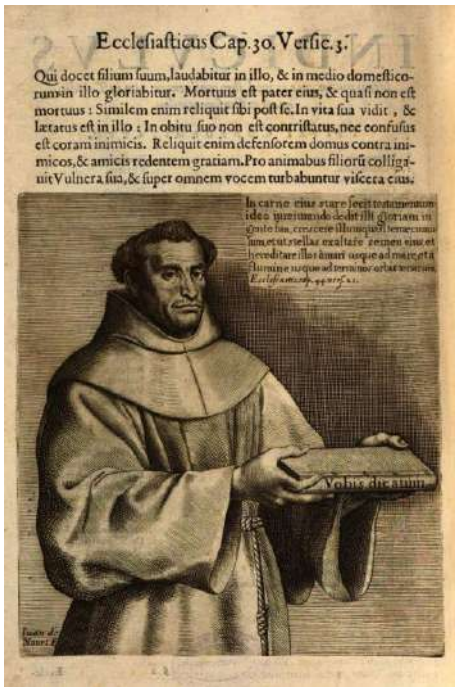
Per comprendre millor l'atribució de falsedat d'impressió, ens cal conèixer primer qui era el personatge. El gran polígraf Menéndez i Pelayo li dedica el següent comentari:

> Fray Pedro de Alva y Astorga, célebre entre los infinitos españoles que defendieron el dogma de la Inmaculada Concepción (más de 200), no sin atacar duramente a los tomistas: *Armamentarium Seraphicum*... (1648).— *Abecedarium Marianum*, etcétera, etc. Menéndez (1953-1954: 36)

Pedro de Alba y Astorga va nàixer a Carvajales de Alba (Zamora) entre 1601 y 1602; de ben jove, juntament amb els seus progenitors, va abandonar Espanya cap al Perú. El 1615 ja consta estudiant a Cuzco, el 1621 estudiava Teologia amb els jesuïtes a Lima i este mateix any ingressà com a frare franciscà en la Província dels Dotze Apòstols del Perú. Acabada la seua formació, es dedicà a la predicació i l'ensenyança de la Teologia. Fou nomenat visitador de Panamà i Cartagena d'Índies. El 1645 va retornar a Espanya per qüestions relatives al seu càrrec de visitador de les Províncies Franciscanes de les Índies.

La segona part de la seua vida va transcórrer a Europa. La seua trajectòria vital es va veure marcada per la secular controvèrsia teològica establida al si de l'Església al voltant de la Puríssima Concepció de la Verge Maria. Esta disputa mariològica enfrontava els que defensaven que Maria havia estat engendrada sense la màcula del pecat original, preservada, ja des del primer instant, del pecat d'Adam i Eva, *sine macula,* immaculada, i els que creien el contrari, denominats "maculistes"; generalment els franciscans s'alineaven entre els primers i el dominics entre els segons. Esta llarguíssima disputa es va veure definitivament resolta l'any 1854 amb la proclamació del dogma de la Immaculada Concepció.

Fra Pedro, ja des del mateix 1645, dedicà tots els seus esforços a preconitzar la Immaculada Concepció, publicant moltes obres en la seua defensa. Esta dedicació, juntament amb l'exaltació apassionada de la figura de sant Francesc d'Assís i l'orde franciscana, esdevindrà l'eix de la seua vida i li comportarà la mala voluntat dels teòlegs maculistes, i, especialment, dels dominics. Entre altres polèmiques es va atrevir a afirmar que una obra atribuïda a sant Tomàs d'Aquino era un plagi d'un original del franciscà català Ponç Carbonell, una atribució respecte a la qual encara ara hi ha divisió d'opinions. Com és de suposar no li va faltar la rancúnia dels dominics i degut a la influència d'estos davant de la Inquisició va veure moltes de les seues obres prohibides i incloses a l'Índice.

Retrat de fra Pedro, extret del seu llibre *Naturae prodigium, gratiae portentum* (vida de Sant Francesc), obra de Joan de Noort, publicat a Madrid el 1651.

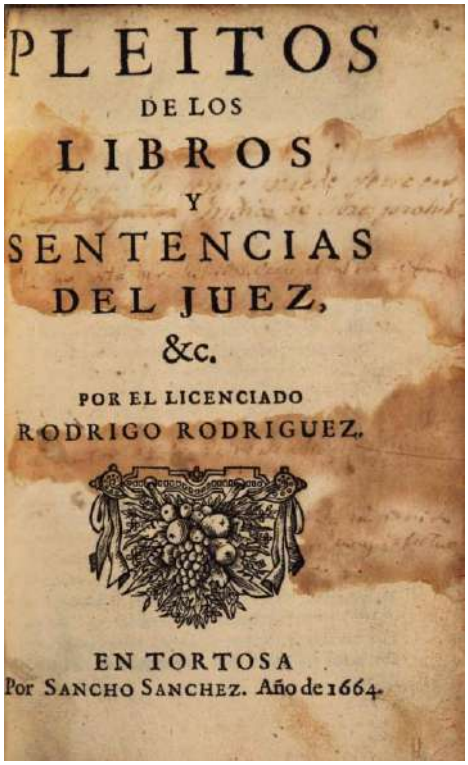
Va redoblar les publicacions en defensa de les seues tesis mariològiques i franciscanes, emprant diverses vegades, per emmascarar-les de les persecucions, tot un seguit de pseudònims, alguns fins i tot pintorescos (Aurelio Pimentel de la Sal, hermano Jo, de Es no Es, fra Pacífico Modesto de Novara) i escrites en termes sempre d'un caràcter polèmic i crític amb els dominicans. És en este context que cal situar l'obra *Pleytos de los libros*...

El 1651 viatja a Roma i estudia la documentació dels arxius vaticans i la Biblioteca Barberini. El 1654 és elegit procurador general dels franciscans i exerceix el càrrec durant alguns mesos. Per fugir de les persecucions, marxà als Països Baixos, on els franciscans belgues admiraven la seua obra teològica, i feu viatges d'estudis per França i Alemanya. Defensor acèrrim del dogma de la Immaculada Concepció, en el seu ardor concepcionista s'enfrontà virulentament a tots els qui se li oposaven. El seu zel provocà una gran reacció contra la seua persona arreu d'Espanya i l'obligà a exiliar-se a Lovaina a partir de 1661, on els franciscans tenien impremta pròpia i on continuà publicant. Allí va morir el 1667, sempre perseguit i esgotat per la seua lluita constant. Cinc anys més tard el llibre *Pleytos de los libros...* ja estava inclòs a l'*Index*, encara que sota l'autoria de Rodrigo Rodríguez. Sobre l'autor real del llibre poca cosa

es pot dubtar: com era proverbial en ell, fra Pedro acabava invocant a la Immaculada Concepció. Altres llibres del nostre autor, amb el seu nom o amb diversos pseudònims, apareixeran en les diverses actualitzacions del catàleg inquisitorial.

El franciscà fra Pedro de Alba i Astorga va ser un esperit apassionat, un frare viatger, un batallador infatigable en defensa del dogma de l'Immaculada Concepció i un acèrrim censor de tomistes i dominics, continuant en això últim la tradicional rivalitat i animadversió entre els dos ordes religiosos. A més a més, fou un grafòman empedreït, un prolífic escriptor de llibres que de vegades revesteixen un to gairebé satíric, amb una ploma irònica i afuada sempre que podia fuetejar els seus rivals. En definitiva, un home de desmesura barroca com el seu segle.

El llibre *Pleytos de los libros...* no és un llibre qualsevol, un més entre centenars, i no deu la seua fama només al fet d'estar prohibit per la Inquisició. Segons Palau (1965) és un dels llibres més buscats pels bibliòfils a causa de la seua raresa. D'esta obra, al llarg del temps, n'ha parlat tothom: és més que notable la quantitat de referències que apareixen en les bibliografies clàssiques, fruit de la seua excepcionalitat i també de la peculiar personalitat de l'autor. En parlen, entre altres, figures tan il·lustres com Nicolás Antonio (1617-1684), cèlebre erudit i iniciador de la bibliografia hispànica moderna; ell és el primer d'atribuir el llibre *Pleytos de los libros...* a la ploma de fra Pedro de Alba, o Bartolomé José Gallardo (1776-1852), Ángel del Arco Molinero (1862-1925) i autors estrangers.

PLEITOS
DE LOS
LIBROS
Y
SENTENCIAS
DEL JUEZ,
&c.
POR EL LICENCIADO
RODRIGO RODRIGUEZ.
EN TORTOSA
Por SANCHO SANCHEZ. Año de 1664.

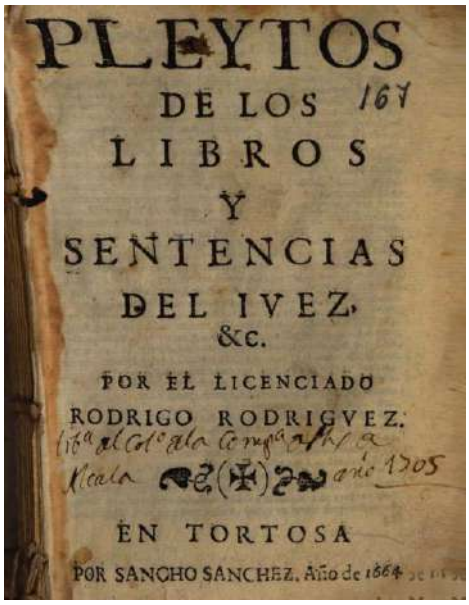
Segona edició del llibre *Pleitos de los libros*... (1664). Universidad Complutense de Madrid.

Qui millor defineix i apreua el seu valor és Margarita Martín Velasco:

> Este libro comenta multitud de obras prohibidas o censuradas… Es una de esas guías que los bibliotecarios de la época utilizaban para la compra de libros, sobre todo cuando podían adquirirlos fuera de España, como es el caso del Duque de Uceda. Trata también el tema de la autoría de libros que por tradición se asignaban a autores supuestos, manejando sobre todo su conocimiento de escritores franciscanos (alimentando de paso

> la controversia entre miembros de esta Orden y los dominicos). En realidad era una obra para bibliófilos porque menciona distintas ediciones de los libros en busca de su verdadero autor, etc. Martín (2015: 376)

Afegim, com abans apuntàvem, que al final de l'obra, gairebé com a colofó, no hi falta l'explícita invocació mariana i l'afirmació de la Concepció Immaculada.

PLEYTOS
DE LOS 167
LIBROS
Y
SENTENCIAS
DEL IVEZ.
&c.
POR EL LICENCIADO
RODRIGO RODRIGVEZ.
En TORTOSA
POR SANCHO SANCHEZ. Año de 1664

A banda de les dos edicions que figuren com a impreses a Tortosa, consta una reimpressió feta a Itàlia, concretament a Treviso, per Baptista de Rosis, sense any d'edició, amb l'afegit intitulat *Pleito de pleitos, fundado en aquel proverbio español, que dice: Quien hace un cesto, hará ciento*.

Primera edició del llibre *Pleytos de los libros*... (1664). Universidad Complutense de Madrid.

Tornant al nostre llibre, cal dir que els que preconitzen la falsedat del lloc d'impressió no especifiquen a quina edició de les dos conegudes es refereixen; totes dos porten la data de 1664, però són de tipografia i format diferent. Tan sols cal comparar les dos portades. Una d'elles, de tipografia més arcaica, es distingeix perquè inclou, només iniciat el llibre, una fe d'errates a la pàgina 4 que no figura en l'altra edició més polida, la qual cosa vindria a indicar que és la primera edició publicada. La fe d'errates va signada per un *licenciado Domingo Domínguez Corrector*, nom que conjuga amb els altres dos de Rodrigo Rodriguez i Sancho Sánchez. A Tortosa no figura cap Sancho Sánchez com a impressor, ni cap altre, en aquells anys; això faria pensar que el llibre no fou editat a la ciutat, però hi ha un indici que podria desmentir-ho.

La nova clarícia l'hem localitzat en el *Lumen Domus* del convent dels franciscans recol·lectes de l'antiga raval de Jesús de la ciutat de Tortosa, no lluny del marge dret del riu Ebre, que separa raval i ciutat. Recentment, en la troballa de nova documentació referida a este convent, ha sorgit un *Lumen Domus* datat al segle XVII. En este volum, manuscrit i fragmentari, dins del conjunt de les entrades referides a l'any 1664, hi ha una anotació molt concisa que resa així: *Liber Carvaialensis editio*. A primer cop d'ull l'anotació sembla críptica per a qui la llegisca sense cap coneixement

de causa, però si sabem de l'origen de fra Pedro, nascut a Carvajales de Alba, i que tenia per costum, seguint la tradició acadèmica, denominar-se en llatí com a *Carvaialensis*, les coses semblen més clares.

No podem atribuir a la casualitat que aparega al *Lumen Domus* la referència. Algú podria suposar que només s'anotava la seua adquisició; en este cas no seria lògica la seua inscripció en el *Lumen Domus*, que ve a registrar els esdeveniments rellevants de la comunitat en el decurs dels anys, sinó més aviat en el llibre registre de biblioteca. Sembla evident que es va voler deixar constància del fet. És ben possible que l'entremaliadura de fra Pedro, un autèntic mistificador quan de publicar es tractava, jugués amb la idea que una obra amb un autor palesament fals i un editor igualment fals, faria pensar que el lloc on s'editava també ho era —de fet així ho creien els inquisidors— sense preocupar-se de camuflar-lo, comptant que l'evidència del suposat engany emmascararia la versemblança del lloc d'edició.

Cal pensar que els franciscans tortosins, amb la deguda prudència, deurien col·laborar de grat amb el seu germà d'orde i tampoc és d'estranyar que el llibre s'edités a Tortosa; ja abans, el 1634, ho havia fet Tirso de Molina per prendre distància de la Inquisició. Es podria pensar que el precedent de fra Gabriel Téllez, frare com el nostre autor, que va veure publicades a la ciutat la *Parte tercera de las comedias del maestro Tirso de Molina*, mouria fra Pedro a seguir el mateix camí; era, en certa manera, la forma d'evidenciar la situació atzarosa enmig de la qual apareixia el llibre.

I aquí comença l'enigma. Qui i com imprimiria el llibre del *Carvaialensis*? Serien els mateixos franciscans els que s'encarregarien de la tasca, lluny de la ciutat i de mirades indiscretes? Encara que lògic, no és fàcil de dilucidar. És possible que haguessen adquirit els tipus i la premsa d'alguna de les impremtes que fins feia poc havien existit a la ciutat, però com s'explica l'existència de dos edicions diferents en el mateix any? Les dos es van imprimir a Tortosa? O si no, quina de les dos es va fer a aquí o, encara més, si la segona es feu en un altre lloc, per què reiterar el nom de Tortosa. Aquí rau l'enigma.

Bibliografia

Almerich Padró, Paulina (1998): *Les cases de religiosos a Tortosa.* Cooperativa Gráfica Dertosense. Tortosa.

Baudrillart, Alfred (dir.) (1914): *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclèsiastiques*, t. II. Letouzey et Ané. París.

Guibovich Pérez, Pedro (2003): *Censura, libros e Inquisición en el Perú colonial, 1570-1754.* Universidad de Sevilla. Sevilla.

Martín Velasco, Margarita (2015): «La biblioteca invisible del IV Duque de Uceda (1649-1719)». *Titivillus*, 1: 373-388.

Menéndez y Pelayo, Marcelino (1953-1954): *La Ciencia Española* [*Sagrada Escritura-Exégesis Bíblica*]. t. III. Biblioteca Virtual de Polígrafos. Basada en: *Edición nacional de las obras completas de Menéndez Pelayo*, vol. 60. CSIC. Santander.

Muñoz Sebastià, Joan Hilari (2014): *La construcció del convent franciscà de Jesús (1732-1792). Els fonaments d'un poble.* EMD Jesús. Jesús.

Palau i Dulcet, Antonio (1965): *Manual del librero hispano-americano*, t. XVII. Sucesores de Rivadeneyra. Madrid.

Querol Coll, Enric (2006): *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'Edat Moderna.* Abadia de Montserrat. Barcelona.

Sagarra Gamazo, Adelaida (2018). «Pedro de Alba y Astorga». *Diccionario biográfico*. Real Academia de la Historia. [En línia:] <dbe.rah.es/biografías/32988/pedro-de-alba-y-astorga>.

Fons manuscrites

Arxiu Comarcal del Baix Ebre. Fons Convent de Jesús. Núm. 4. *Lumen Domus*, s. f.

Fons impreses

Antonio, Nicolao (1788): *Bibliotheca Hispana Nova*, t. II. Viduam et heredes Joachim de Ibarra Typographi Regii. Matriti.

Brunet, Jacques-Charles (1834): *Nouvelles recherches bibliographiques pour servir de supplément au manuel du libraire et de l'amateur de livres*, t. III. Chez Silvestre, libraire. París.

Gallardo, Bartolomé José (1863*)*: *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos.* t. I. Imprenta y estereotipia de M. Rivadeneyra. Madrid.

Moréri, Louis (1759): *Le Grand Dictionnaire Historique*, t. I. Chez les libraires associés. París.

Perez de Prado, Francisci (ed.) (1747): *Index librorum prohibitorum, ac expurgandorum novissimus. Pro universis Hispaniorum regnis Serenissimi Ferdinandi VI*. Calcoghaphia Emmanuelis Fernández. Matriti.

Rodríguez de Castro, Joseph (1786): *Biblioteca española. Tomo segundo que contiene la noticia de los escritores gentiles españoles y la de los christianos hasta fines del siglo XIII de la Iglesia.* t. II. Imprenta Real. Madrid.

Salvá, Vincent (1826): *A Catalogue of spanish and portuguese books, with occasional literary an bibliographical remarks*. M. Calero. Londres.

Simón Díaz, José (1973): *Bibliografía de la Literatura Hispánica*, t. V, V i VI (apèndixs). CSIC. Madrid.

Suboh Jarabo, Yasmina (2017): «La revisión de las bibliotecas eclesiásticas españolas tras el edicto de 1747 y sus fondos espirituales y religiosos del siglo XVII español». *Arte y Patrimonio*, 2: 114-132.

Una nova traducció del poema «Absència» d'Abu-Bakr at-Turtuixí

Albert Aragonés Salvat

Filòleg i professor

Resum: Publiquem per primera vegada traduït al català directament de l'àrab el poema «Absència», d'Abu-Bakr at-Turtuixí, i ressenyem les diferents traduccions i versions que se n'han fet en català i altres llengües.

Paraules clau: literatura, poesia àrab, al-Àndalus, Tortosa.
Palabras clave: literatura, poesía árabe, al-Andalus, Tortosa.
Key words: literature, Arab poetry, al-Andalus, Tortosa.
Mots clés: littérature, poésie arabe, al-Andalus, Tortosa.

Mos ulls escruten repetidament lo cel
per si l'estrella que contemples jo veiés.

Los viatgers de tot arreu miro i remiro
per si algun d'ells la teua olor em dugués.

Quan bufen els vents paro esment
per si la brisa de tu res me contés.

Pels camins vaig errant, a la deriva,
per si una tonada ton nom me recordés

I d'esme, la gent que trobo observo
per si en ells ton bell rostre afigurés.

Traducció de Rossend Bonàs.

Aquesta nova traducció al català del poema «Absència» d'**Abu-Bakr at-Turtuixí** (Tortosa, 1059 - Alexandria, 1126), feta directament de l'àrab, intenta ser el més literal i fidel possible. Les altres versions catalanes fetes fins ara, com veurem en aquest article que intenta reconstruir la tradició textual d'aquest poema, són més lliures i la majoria estan fetes a partir d'una traducció al castellà.

Rossend Bonàs, en aquesta nova traducció ha triat formes pròpies del català occidental (possessiu *teua*, pronom *me*), nord-occidental i tortosí actual (article *lo*, *los*, desinència *-o* del present d'indicatiu), per tal de no trencar amb el vincle del poeta amb la terra nadiua, i també ha preferit els possessius àtons *mos* i *ton*, per no renunciar a l'aire arcaic i alhora culte que desprèn el poema.

A més a més, Bonàs ha optat pels versos anisosil·làbics, amb una rima fàcil de verbs en imperfet de subjuntiu, tal com també fa l'original en àrab.

La versió més recent fins ara era la que **Andreu Subirats** (Tortosa, 1968) va publicar l'any 2012 al seu llibre *Galtes de perdiu*. Aquesta versió de Subirats, com ell mateix reconeix, és una versió més que, tot i que es basa en una traducció directa que li ha servit de matriu, està feta "més pensant en la divulgació que en l'erudició".

> Tota la nit que els meus ulls van observant lo cel
> intentant vore l'estrella que tu potser també mires. [...]
>
> Versió d'Andreu Subirats.

L'altre poeta també tortosí que ha versionat aquest poema d'Abu-Bakr at-Turtuixí és **Albert Roig** (Tortosa, 1959) i l'ha fet i refet en diverses ocasions, com és habitual en la seua obra. La primera és una versió sense títol basada en una traducció de l'àrab inèdita de Pablo Yzquierdo publicada l'any 1987 a la revista *T(D)*.

> Pels cels el vore assidu afanyo,
> no fos que esguardés l'astre que tu guaites, [...]
>
> Versió d'Albert Roig.

Aquesta altra és la versió que tancava l'espectacle *Lleons al jardí. Espill d'Abu Bakr*, estrenat al Festival Internacional de Teatre de Tortosa el novembre del 2004, publicada el 2005.

> De fit a fit el cel sencer
> miro
> a sol i a serena.
>
> Si l'astre que ara mires m'ullprengués— [...]
>
> Versió d'Albert Roig.

Gerard Vergés (Tortosa, 1931 - 2014) també va evocar la Tortosa andalusina en el poema «Cofre àrab», publicat per primera vegada l'any 1991, que acaba amb els dos primers versos del poema «Absència».

> "Sense parar recorro el cel amb els meus ulls,
> per si de cas contemplo l'estrella que tu mires".
>
> Text de Gerard Vergés.

Vergés aquí calca la versió de Josep Piera que veurem a continuació, fent-hi només uns lleus retocs: *recorro* (recórrec), *contemplo* (puc veure), *estrella* (estel), *que tu mires* (que mires tu). En l'edició bilingüe publicada l'any 2005, Ramón García Mateos els tradueix així:

> «Sin descanso recorro el cielo con mis ojos
> por si acierto a contemplar la estrella que tu miras».
>
> Traducció de Ramón García Mateos.

Gravat en metall acabat a mà d'Alfons Costa, publicat a Gerard Vergés. *Cofre àrab* (1991).

Josep Piera (Beniopa, la Safor, 1947) és el culpable —si es pot dir així— de l'entronització d'Abu-Bakr at-Turtuixí com a patriarca de la poesia tortosina i, si voleu, ebrenca. És el mateix Andreu Subirats (2012: 155), qui ho posa de manifest a la presentació de la secció on publica la seua versió, que precisament porta per títol «Abu Bakr, l'invent de la tradició o el *Dîwan* que no existeix»:

> Hi ha una voluntat, infundada, de convertir-lo en el patriarca dels poetes de l'Ebre. La impostura creix sense escrúpols a manera de cites, poemes dedicats i nostàlgiques elegies per una edat d'or incerta i poc, o gens, fonamentada, que fa del muftí un poeta fundacional. Ben bé sembla, aquest Abu Bakr, un d'aquells personatges manipulats per Borges en la seva *Historia universal de la infamia*, un personatge sinistre més, al costat d'aquells *Lazarus Morell*, *Tom Castro* o la *viuda Ching*, el protagonista d'alguna de les mil i una nits que l'argentí tergiversa en el seu llibre.

Piera és l'autor de la primera versió en català d'aquest poema, que ha publicat com a mínim en quatre ocasions des del 1983, sense a penes canvis, en diverses antologies seues dels poetes valencians andalusins.

> ABSÈNCIA
>
> Sense parar recórrec el cel amb els meus ulls
> per si de cas puc veure l'estel que mires tu. [...]
>
> Versió de Josep Piera.

Piera compon perfectes alexandrins (6+6) i ordena els versos en dístics apariats de rima assonant sempre masculina: el primer i l'últim amb [u], la resta amb [e].

La versió de Piera, i ell no se n'amaga, és una traducció indirecta o retraducció de la versió castellana de l'arabista **Emilo García Gómez** (Madrid, 1905 - Granada, 1995) publicada per primera vegada l'any 1940 a l'antologia *Poemas arabigoandaluces*. Només cal comparar el títol i els dos primers versos per adonar-se'n.

> AUSENCIA
>
> Sin cesar recorro con mis ojos los cielos, por si viese la estrella que tú estás contemplando. [...]
>
> Versió d'Emilo García Gómez.

Aquesta excel·lent versió de García Gómez és la primera traducció castellana del poema d'Abu-Bakr at-Turtuixí feta directament de l'àrab.

L'any 1867, com fa constar el mateix García (1971: 145), **Juan Valera** (Cabra, Còrdova, 1824 - Madrid, 1905), conegut sobretot per la seva novel·la *Pepita Jiménez* (1874), ja havia publicat la traducció al castellà d'una versió alemanya feta directament de l'àrab i publicada dos anys abans per l'arabista i hispanista **Adolf Friedrich von Schack** (Brüsewitz, Alemanya, 1815 - Roma, 1894).

> Durch den Himmel schweift mein Auge
> Und ich spähe, schmerzbedrängt,
> Ob ich nicht den Stern gewahre,
> Dran der Blick dir eben hängt. [...]
>
> Versió de Adolf Friedrich von Schack.

> Por la inmensidad del cielo
> con afán mis ojos giran.
> En las estrellas buscando
> la luz de tu faz querida. [...]
>
> Traducció de Juan Valera.

En anglès, **Alois Richard Nykl** (1885- ?) va fer una traducció directa publicada l'any 1946 que García Gómez (1978: 14) qualifica de "bien intencionada aunque discutible".

> 1. Oft do I cause my eye to wander round the sky,
> Hoping to see the star which you are gazing at: [...]

Per últim encara hi ha una traducció al francès publicada l'any 1953, feta directament de l'àrab per l'arabista francès **Henri Pérès** (Chiffa, Algèria, 1890 - Niça, 1983), retraduïda al castellà per la també arabista Mercedes García-Arenal (Madrid, 1950).

> 1. Je scrute du regard le ciel sans discontinuer, fit aṭ-Ṭurṭûšî, dans l'espoir que je verrai l'étoile que toi-même regardes. [...]
>
> Versió d'Henri Pérès.

> 1. Escruto sin descanso el cielo con la mirada, dice al-Ṭurṭūšī, con la esperanza de que veré la estrella que tú también miras. [...]
>
> Traducció de Mercedes García-Arenal.

En definitiva, tant Schack, Pérès i Nykl, i com el mateix García Gómez, citen la mateixa font a peu de pàgina: el llibre *Nafh al-tib min ghusn al-Andalus al-ratib wa-dhikr*

waziriha Lisan al-Din ibn al-Khatib (abreujadament *Nafh al-tib*)[*], una compilació geogràfica, històrica, arquitectònica, biogràfica, literària i poètica sobre al-Àndalus, escrita al Caire el 1629 per l'historiador àrab **Ahmed Mohamed Al-Maqqarí** (c. Tlemcen, 1577 - el Caire, 1632).

La primera part de l'obra, dividida en vuit llibres, posseeix un enorme valor històric i historiogràfic, ja que compendia i ordena cronològicament els coneixements sobre al-Àndalus aportats per nombroses obres d'autors àrabs anteriors al mateix al-Maqqarí que avui s'han perdut. Aquesta primera part va ser publicada per Wright, Krehl, Reinhart Dozy i Dugat amb el títol *Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne* (Leiden, 1855-1861) i és aquí on trobem de primera mà el text del poema d'Abu-Bakr at-Turtuixí escrit en àrab.

أقلب طرفي في السماء ترددا
لعلي أرى النجم الذي أنت تنظر
وأستعرض الركبان من كل وجهة
لعلي بمن قد شم عرفك أظفر
وأستقبل الأرواح عند هبوبها
لعل نسيم الريح عنك يخبر
وأمشي وما لي في الطريق مآرب
عسى نغمة باسم الحبيب ستذكر
وألمح من ألقاه من غير حاجة
عسى لمحة من نور وجهك تسفر

Transcripció d'Al-Maqqarí.

Obres citades

Al-Makkari (1855-1860): *Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne*, publiées par Reinhart Dozy, Gustave Dugat et William Wright (ed.). E. J. Brill. Leyden. 2 v. Volum 1. Conté: t. 1. Premier. Livre I, II, III, IV et V -- t. 2. Livre VI, VII et VIII. L'obra completa ha estat editada a Bulak (1863), el Caire (1885) i Beirut (1988).

García Gómez, Emilio (1971): *Poemas arabigoandaluces*. 5a ed. Espasa-Calpe. Madrid, 128-129 (núm. 86). Hi ha altres edicions i reedicions: Espasa. Buenos Aires, 1940; 2a ed. Espasa-Calpe. Madrid, 1943; 3a ed. Espasa-Calpe. Buenos Aires, 1946; 4a ed. Madrid, 1959, 5a ed. 1971, 6a ed. 1980, 7a ed. 1982, 8a ed. 1985. A la 1a ed. (Plutarco. Madrid, 1930) no hi sortia encara el poema «Ausencia».

[*] Traduït seria *Exhalació de la dolça olor del ram verd d'al-Àndalus i història del visir al-Din ibn al-Khatib*.

Nykl, Alois Richard (1946): *Hispano-Arabic poetry, and its relations with the old Provençal troubadours*. J. H. Furst Company. Baltimore, 237.

Pérès, Henri (1953): *La poésie andalouse en arabe classique au XI siècle, ses aspects généraux, ses principaux thèmes et sa valeur documentaire*, 2a ed. rev. i corr. Publications de l'Institut d'Etudes Orientales, Faculté des Lettres d'Alger. Librairie d'Amérique et d'Orient, Adrien Maisonneuve. París, 413.

— (1983): *Esplendor de al-Andalus. La poesía andaluza en árabe clásico en el siglo XI, sus aspectos generales, sus principales temas y su valor documental.* Traducción de Mercedes García-Arenal. 2a ed. Hiperión. Madrid, 414.

Piera, Josep (1983): *Poemes de l'orient d'Al-Andalus*. Edicions 62. Barcelona, 39.

— (1995): *El paradís de les paraules*. Edicions 62. Barcelona, 76.

— (2000): *El jardí llunyà*. Edicions 62. Barcelona, 110.

— (2017): *Trobadors amb turbant. Diwan andalusí*. Edicions de 1984, Barcelona, 38. Títol: L'AMOR LLUNYÀ

Roig Antó, Albert (2004): «Sobre la poesia i sobre la meva poesia. Retrat amb l'ombra d'Orfeu, Escala de paradís, Llençols, Absència d'Abu Bakr Al-Turtusí». *Els Marges*, 74: 15-19: «*Absència* d'Abu Bakr Al-Turtusí», p. 19.

— (2005): «Lleons al jardí. Espill d'Abu Bakr». *Assaig de teatre*, 45: 163-172: «Absència d'Abu Bakr», 172.

— (2006): «Lleons al jardí. Espill d'Abu Bakr», *Cecília de Florejats. Fruita d'Erm*. Premi de Narrativa Cristòfol Despuig, Tortosa 2006. Pròleg de Xavier Lloveras. Montflorit. Cerdanyola del Vallès, 109-137: «Mar d'absència», 137.

Schack, Adolf Friedrich von (1865): *Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien*. W. Hertz. Berlin, 2 v., p. 107.

— (1867-1871): *Poesía y arte de los árabes en España y Sicilia*. Traducido del alemán por Juan Valera. Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra. Madrid, 3 v. «Ausencia», vol. 1, p. 119. La 2a ed. es va fer també a Madrid: 1881, 3 v. García (1971: 145) cita la 3a ed. Francisco Alvarez y Cª. Sevilla, 1881. 3 v. Hi ha almenys tres ed. modernes més: Editorial arábigo-argentina El Nilo. Buenos Aires, 1945; Hiperión. Madrid, 1988; Espuela de Plata. Sevilla, 2007.

Subirats, Andreu (2012): *Galtes de perdiu. Poesia 1986-2010*. Labreu. Barcelona, 166: «Absència (Una versió d'Abu Bakr al Tartuší)».

Vergés, Gerard. (1991): *Cofre àrab*. Barcelona. Edició limitada de 50 exemplars, tots ells signats pels autors. Amb sis gravats d'Alfons Costa.

— (2002): *La insostenible lleugeresa del vers*. Pròleg de Joan Perucho. DVD. Barcelona, 23-25: «Cofre àrab».

— (2008): «Sobre poesia i sobre la meva poesia. Ausiàs i altres poetes, Havent llegit els Cants d'Amor, Desig i passió de Palmira, Retrat del comte Guillem de Tolosa, Cofre àrab». *Els Marges*, 84: 7-13: «Cofre àrab», p. 12-13.

— (2005): *La Raíz de la mandrágora. 1982-2002*. Traducción y prólogo Ramón García Mateos. La Poesía, señor hidalgo. Barcelona. Aquesta edició també reprodueix el text en català publicat l'any 2002, sense les esmenes fetes l'any 2008.

Yzquierdo Pino, Pablo (1987): «Abū Bakr Al-Ṭurṭūšī». *T(D). Revista d'Art i Lletres*, 2: 26-29.

Vivències a cavall de la docència i la política

Jordi Jordan

Professor d'Història i regidor a l'Ajuntament de Tortosa

Resum: Viure per a la docència i la política alhora dona una perspectiva molt àmplia de la realitat. El contacte amb l'alumnat, els seus problemes i l'entorn quotidià resulta un avantatge per a desenvolupar el treball com a polític. També es ressalta la necessitat i el valor de proveir el nostre alumnat de sentit crític per a afrontar la societat on viuen.

Paraules clau: educació, política, xarxes socials, anàlisi.
Palabras clave: educación, política, redes sociales, análisis.
Key words: education, politics, social networks, analysis.
Mots clés: éducation, politique, réseaux sociaux, analyse.

De tant en tant, em trobo amb algunes persones que em demanen articles d'opinió sobre qüestions que afecten la nostra ciutat. Aquesta vegada, però, parlaré sobre la meua experiència personal a cavall de la docència i la política, ja que el que se'm demana ara és que expliqui quina és la visió que en tinc al respecte, atès que compagino ambdues activitats. Tanmateix, i abans de destacar alguns dels elements que voldria compartir, crec també que és necessari explicar que en aquests anys que porto fent de regidor i de professor les coses han canviat molt tant en la vessant política com educativa. No és el mateix ara que fa un temps enrere, perquè hi ha hagut canvis significatius, i cal tenir-ho en compte.

Així, doncs, fent una mirada al passat, una de les primeres qüestions que em va cridar l'atenció en aterrar a les aules com a professor va ser la distància que existia entre la ciutadania i el món de la política. Una distància que era molt gran i que amb el temps ha canviat de forma considerable.

Recordo que quan vaig començar com a docent va ser un xoc important el fet de veure i comprovar com la majoria de la comunitat educativa vivia allunyada per complet del que passava al Parlament o l'Ajuntament. No coneixien ni hi havia molt d'interès pels debats, les lleis ni tot el que es feia en aquestes institucions: només de manera superficial. Amb el temps, però, aquesta actitud ha anat canviant, bàsicament per dos

motius: per la irrupció de les xarxes socials, que ha apropat la política a la gent, i també per la crisi econòmica i política en què estem immersos, que ha fet que moltes persones s'interessin per tot el que està passant a la nostra societat.

Si bé en els primers anys com a docent, quan s'explicaven temàtiques com el moviment obrer, el naixement de les vagues, el desenvolupament del capitalisme o qualsevol altre tema relacionat amb qüestions econòmiques i socials, no hi havia gaire interès per part de l'alumnat, a mesura que els estralls de la crisi avançaven, bona part dels estudiants van començar a interessar-se per aquestes qüestions. I és que bona part de l'alumnat que teníem i tenim al davant pateix greus dificultats econòmiques a casa, fins al punt que algunes de les seues famílies han començat a participar en moviments socials com la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca perquè estaven perdent el pis o han acudit a la beneficència social davant els pocs recursos que tenen per arribar a final de mes, per no parlar de molts d'alumnes que es queden sense poder cursar estudis universitaris per la manca de beques i ajudes per desplaçar-se fora del territori.

D'altra banda, com abans esmentava, les xarxes socials van irrompre amb força i això va començar a fer disminuir també la distància entre la ciutadania i la política, perquè més enllà de la premsa tradicional, que molts pocs llegien, ara les notícies i les activitats polítiques s'escampen com mai transformant la relació entre un món i l'altre.

Un segon aspecte que he pogut comprovar en la meua experiència com a docent i polític ha estat la desinformació que existia i encara existeix quant a conceptes bàsics relacionats amb la política. Semblarà contradictori amb relació al dit al paràgraf anterior, però no ho és en absolut. Tenir informació no vol dir saber estar informat i tenir criteri. Sovint em trobo amb molts membres de la comunitat educativa que no coneixen qüestions bàsiques com diferències entre partits, nivells administratius, ideologies o formes de pensar. Tinc la sensació, moltes vegades, que tot va al vol, com diem aquí, que no sabem diferenciar el gra de la palla, les ideologies i els interessos que defensen uns i altres, i que malauradament vivim immersos en un món on guanya molt més la imatge, la rapidesa, el tuit fàcil que no pas el debat de fons, l'anàlisi, la reflexió i el tenir un criteri propi davant de la publicitat que ens bombardeja cada dia.

Em preocupa també com molta gent només mira, escolta i segueix les xarxes o canals comunicatius que li interessen, sense qüestionar-se què pensa la resta de la societat,

l'altre, i llavors perden tota capacitat d'analitzar la totalitat del pensament del conjunt de la societat i de la possibilitat d'arribar a acords, d'avançar cohesionats, amb respecte, i en una societat plenament democràtica i basada en consensos.

És en aquest sentit, precisament, i com a professor d'Història, que sempre he treballat amb l'objectiu que el meu alumnat pugui conèixer tot el ventall d'ideologies i d'esdeveniments històrics, amb totes les mirades que sempre hi ha al darrere. Recordo que en un final de curs, al sopar de batxillerat, els alumnes em van fer passar l'últim i en arribar al menjador del restaurant vaig veure una pancarta del meu partit penjada al sostre; hi havia hagut eleccions aquells dies i alguns estudiants l'havien agafat del carrer. Em volia morir, perquè mai els he volgut influir i, com deia anteriorment, sempre he intentat ensenyar totes les visions i despertar el seu propi criteri. La sorpresa fou que abans de començar el sopar van llegir un manifest on precisament deien això:

> Hem posat la pancarta com un detall per a tu perquè ets el nostre tutor, però volem dir en veu alta que tu ens has ensenyat a pensar i a tenir criteri propi. Pensem el que pensem cadascú, i això és el que valorem de tu com a mestre.

Guardo l'escrit. Vaig poder sopar tranquil i, és clar, molt content i realitzat, perquè aquell desconeixement que molts tenen, a poc a poc, en acabar el curs pots comprovar que s'ha anat superant i han adquirit eines perquè en aquest món globalitzat puguin tenir criteri i ser més lliures a l'hora de decidir.

Per altra banda, viure l'experiència com a polític, essent professor, et fa veure moltes coses des d'una òptica diferent a la resta de molts companys de consistori.

En primer lloc, per a mi, és bàsic que la gent entenga de què parlo. En aquest sentit intento utilitzar un llenguatge pedagògic i entenedor perquè arribi a tot el públic. Crec que és essencial com a professor arribar a tot l'alumnat i això és el que intento fer també quan parlo des d'una tribuna pública. També molts cops, quan estem immersos en discussions en el plenari, sento massa cops que hi ha baralles i discussions que són estèrils, de pati de col·legi, com es diu col·loquialment. Moltes vegades hi ha semblances amb les discussions i accions que els adolescents protagonitzen en els nostres instituts. I la veritat és que sento pena, perquè més enllà de discutir el fons de les qüestions, hi ha altres prioritats a l'hora de posicionar-se sobre els temes que es

discuteixen: qui ho proposa, qui en sortirà beneficiat, etc. I sincerament crec que així no es pot avançar gaire com a societat.

També, per altra banda, molts cops reflexiono sobre els conceptes d'inclusió o diversitat, que tant en voga estan a les normatives i lleis educatives del nostre país. I llavors penso que des dels nostres governs, locals i supramunicipals, aquesta inclusió no es practica. Només es governa per als qui ostenten el poder, deixant de banda la resta de grups, sense fer gaire cas a la inclusió i a la diversitat política de les nostres societats.

Finalment, i fent paral·lelismes entre el món docent i polític, hom també veu com moltes vegades es volen aconseguir massa resultats ràpids, fàcilment, per poder explicar-los amb percentatges i estadístiques. És com aquell alumne que vol traure una bona nota sense haver treballat prou. I moltes vegades el que es necessita és més temps per poder fer les coses millor, més pausadament, sense les presses d'un examen o d'unes eleccions...

Per acabar, i a mode de conclusió m'agradaria destacar que durant tots aquests anys la vitalitat, l'entusiasme i la connexió amb la realitat que m'ha aportat la docència crec que és un avantatge a l'hora d'exercir el treball com a polític. Estar cada dia envoltat de jóvens i de professorat fa que tinguis un contacte amb la realitat que t'aporta un coneixement del dia a dia de moltes persones. Moltes de les seues inquietuds i visions em serveixen per nodrir-me i treballar, políticament parlant. No podria entendre la política si no és com un servei a la ciutadania que sobretot servisca per crear solucions en lloc de crear nous problemes.

Estar a les aules, a l'institut, a la universitat, és una vàlvula d'oxigen, d'aire fresc enmig d'un moment polític tan convuls. Crec que la connexió entre els dos mons és positiva i necessària. Un altra cosa són les combinacions horàries, les mitges jornades i la frenètica activitat que hem de portar moltes vegades. Però, fent balanç, val la pena. Educar i contribuir a millorar la societat em genera felicitat, i encara que com a docents i polítics molts cops patim i tenim dificultats en el nostre dia a dia, si ho fem amb vocació, sabem que al final val la pena i és una oportunitat per ajudar a construir entre tots i totes una societat millor.

Articles publicats (2010-2019)

Quaderns de l'Ebre. Revista d'educació, ciència i cultura

núm. 1 (2010), 2 (2012), 3 (2014), 4 (2015), 5 (2016), 6 (2017), 7 (2018), 8 (2019)

Editorial

Educar-se per a educar 1: 1-2; *La delicadesa d'un ocell, la duresa d'un pupitre* 2: 1-2; *L'escola líquida?* 3: 1-2; *Inspectors universals* 4: 1-2; *On anem?* 5: 1-2; *Escolaritat i realitat* 6: 1-2*; Sísif a l'escola* 7: 1-2; *Ensenyar o educar: mestres o màquines?* 8: 1-2.

El futur del passat

Roc Salvadó Poy. *L'Escola del Treball perilla* 1: 3-8; Emili Llorente Rosselló. *La fundació de la Cambra del Comerç de Tortosa* 1: 9-16; Enric Querol Coll. *Notícia sobre la Sociedad Económica Dertosense (1835-1850*) 2: 3-10; Laura Feliciano Bellés. *"La vía chilena al socialismo" en la premsa espanyola (1970-1973)* 2: 11-17; Roc Salvadó Poy. *Víctor Sáez, bisbe de Tortosa, traductor de Víctor Hugo?* 4: 3-11; Josep Ferran Bel Querol. *La capital qüestionada. Del tortosinisme centralista i localista* 5: 3-19; Cristina Favà Bel. *El Balneari de Porcar* 6: 3-17; Roc Salvadó Poy. *Francesos a Tortosa: una visió de 1853* 7: 3-9; Victòria Almuni Balada. *Dones de l'alta edat mitjana. Presència femenina a les fonts de la catedral de Tortosa abans del 1300* 8: 3-21.

La llengua parla

Pili Ibàñez, Tere Izquierdo i Maite Moya. *Els noms populars de boires i altres fenòmens meteorològics a la comarca del Montsià* 6: 32-37; Juan Antonio González. *Els refranys a l'obra* Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfol Despuig* 7: 44-55.

De banda a banda

Joan Francesc Vidal Arasa. *Sorgiment del moviment coral a les Terres de l'Ebre (1855-1930)* 3: 9-15; Rossend Aymí. *Tres qüestions al voltant dels orgues de la catedral de Tortosa* 4: 12-22; David Matheu i Haskell-Bell. *Aproximació al fons musical de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Tortosa* 5: 20-26; Joan Francesc Vidal Arasa. *El model festiu musical ebrenc i la rellevància de la figura de Mariano Manta* 7: 17-32.

La paciència de la ciència

Álvaro Arasa Tuliesa. *Per què hem d'impartir geologia a les escoles i als instituts* 1: 17-21; Álvaro Arasa Tuliesa. *Roques del Port* 2: 18-26; José Luis Pascual Blázquez. *¿Para qué se fundó el Observatorio del Ebro?* 1: 22-33; José Luis Pascual Blázquez. *Sobre la predicción del tiempo en los viajes de Cristóbal Colón* 2: 27-35; José Luis Pascual Blázquez. *WIFIs, microondas y salud* 3: 3-8; Joan Fabregat Llangostera. *J. J. Landerer, Jaume Ferran i Innocent Paulí: la Facultat de Ciències de Tortosa (1867-1887)* 5: 41-50; Maria Rallo Rallo. *La tòfona, l'or negre* 7: 10-16; Óscar Vallejo Soler. *L'economia blava: una oportunitat per al territori* 8: 22-27.

El debat educatiu

Roberto Villagrasa Sampériz. *Pequeñas reflexiones* 1: 34-37; Salvador Cardús i Ros. *Educar en temps de crisi* 2: 36-38; Xavi Rodríguez. *Mare, què vols, una filla o una medalla?* 3: 41-50; Marc March. *El sindicalisme: origen, trajectòria i perspectives actuals* 4: 36-47. Lluís Montull. *Oh, amics meus, no hi ha cap amic?* 6: 42-50; Josep Ramon Subirats Ferré. *Ser director d'institut avui dia* 7: 56-59.

Literatura/Literadura: estudis

Enric Querol Coll. *El restabliment de la impremta a Tortosa: Josep Cid, 1780* 1: 38-41; Andreu Subirats Aleixandri. *Qui llegirà aquesta farsa d'una història personal? Algunes consideracions sobre la poesia de Zoraida Burgos* 2: 39-44; Enric Querol Coll. *Fernando Navarro, il·lustrat i diputat a les Corts de Cadis (1810-1813)* 7: 38-43; Pep Carcellé Freixas. *Guatxes en el segon cicle de novel·les de l'Ebre de Sebastià Juan Arbó* 8: 34-45.

La poesia necessària

Albert Roig. *Tomba d'Abu Bakr* 1: 43; Zoraida Burgos*. Absolc el temps* 2: 46-48; Marià Lleixà. *Ingravidesa* 3: 30-31; Albert Guiu. *Poemes* 3: 32-33; Manuel Pérez Bonfill. *La Cucafera és de fusta* 4: 24-25; Tomàs Camacho Molina. *Pentagrames profans* 5: 28; Francesc Xavier Forés. *Poemes visuals* 5: 29; Carme Cruelles Rosales. *Poemes* 6: 28-29; Miquel Reverté i Aguilar. *La meva pàtria no té vaixell* 6: 30-31; Cinta Mulet Grau. *Misticisme* 7: 34-35; Rossend Bonàs Miró. *La masia abando-nada, i altres poemes* 7: 36-37; Andreu Subirats. *La bollonera* 8: 29.

Compte amb els contes

Andreu Carranza*. La coneixença amb Anton Dorca* 1: 44-46; Antoni Vañó. *Seres vivos* 4: 26-28; Marta Tena Subirats. *Foscor* 8: 30-33.

Valor de clàssic

Pep Carcellé. *Correspondència personal entre Sebastià Juan Arbó i Pío Baroja* 3: 16-28; Xavier Aixendri Murall. *Un text inèdit de Joan Moreira sobre Quico el Célio* 5: 37-40; Albert Aragonés Salvat. *Una nova traducció del poema «Absència» d'Abu-Bakr at-Turtuixí* 8: 53-59.

Calaix d'apòcrifs

Roc Salvadó Poy (ed.*). Defensa del cavaller Despuig feta per Anton van den Wyngaerde*, *pintor reial* 3: 34-40; Joan Antoni González (ed.). *Jaume Tió, romàntic tortosí* 4: 29-35; Roc Salvadó i Albert Aragonés (ed.). *L'escriptor Antoni Altadill: de Tortosa a Barcelona* 5: 30-33; Roc Salvadó (ed.). *Un relat* (*probablement*) *inèdit del lletraferit Eduardo de Arévalo i Lledó* 6: 38-41; Roc Salvadó Poy. *Un enigma: el fals fingit editat a Tortosa de fra Pedro de Alba y Astorga* 8: 46-52.

La coa de l'ull

Joan Sabaté Borràs. *El Senat, manteniment, reforma o dissolució* 6: 18-26; Jordi Jordan. *Vivències a cavall de la docència i la política* 8: 60-63.

Tècnicament possible

Laureà Ferré Menasanch. *Com millorar els nostres vídeos domèstics* 1: 47-55.

Invertir l'economia

Emili Llorente. *El problema del creixement econòmic* 2: 49-5.

Institut Cristòfol Despuig
Escola i Conservatori de Música de Tortosa. Diputació de Tarragona

